

ЧЛАНЦИ

Богумил Храбак

БРИТАНСКА ДИПЛОМАТИЈА О РАЗГРАНИЧЕЊУ СЕВЕРНЕ АЛБАНИЈЕ

Наша историографија често се о спорним питањима из великог времена 1908—1918. понашала као да су спорови још непосредно актуелни, те је из стране дипломатске документације, чак и објављивање, вадилца само оно што је одговарало политици Србије и Црне Горе. Због тога су, нарочито они који немају могућности да се сами обавесте, правили непотпуне или и лоше информисане текстове и нису били оспособљени за дискусије са гледиштима супротних страна. То се нарочито запажало на међународним скуповима. Због тога је пуна и права обавештеност дипломатске историје периода уочи првог светског рата један од актуелних задатака наше историјске науке.

За историчаре нису важни само финални резултати него и процесуална страна проблема, начин на који су питања покретана и вођена, време тих иницијатива, генеза и свеукупни утицаји и стицаји прилика, уз објективне ситуације и вредност субјективних чинилаца, дипломата и политичара. То је могуће установити само потпуним праћењем и свестраном анализом расположивог изворног материјала. Британска дипломатска преписка, већ због одржавања амбасадорске конференције у Лондону 1912—1913. године, најкомплетније прати питања која су се јавила појавом Албаније као новог политичког субјекта на историјској позорници у јесен 1912. године. Тој грађи по бројности аката и бонитету садржине могу стати уз бок само руски документи, ови други нарочито у време које не обухвата амбасадорска конференција.*

* Види рад долепотписаног „Албанија од јулске кризе до пролећа 1916. године на основу руске дипломатске грађе, *Обележја*, Приштина 1974, 5 и 6, 61—83 и 121—143.

Едвард Греј показао је несумњиву вештину у вођењу амбасадорске конференције. То му је утолико било лакше што су често дипломатски контакти остваривани преко отправника послова, јер су амбасадори и посланици чувани од претходних рекогносцирања или неугодних момената. Греј је избегавао да улази у целокупност арбанашког питања, као и у свеколике односе балканских савезника и Отоманске империје. Он се ограничавао на то да амбасадорска конференција решава само она питања која би могла да угрозе мир и која би се тицала само глобалног уобличавања новог политичког индивидуалитета — Албаније; Албанија је изненадно постала осетљиво подручје, где су заинтересоване велике силе Аустро-Угарска и Италија те победничке балканске државице могле наметати своје ставове и интересе; у тим условима Греј се бринуо само за то да се Албанија сачува и за Европу. Велесиле су се готово осам месеци бавиле разграничењем северне Албаније. Тај део британске дипломатске грађе је и обухваћен овим радом.

Рад има више документациони карактер, је је само британски дипломатски материјал искоришћен, а анализа је била само текстуална а не и историјска. За обухватање укупне документације и других велесила и балканских држава очигледно је да би био потребан простор посебне књиге.

Влада Велике Британије почела се интересовати о судбини простора насељеног арбанашким живљем још у току почетних операција првог балканског рата. Први контакти са тим питањем природно су успостављени у Бечу, у метрополи велесиле највише окупиране том тематиком. Британски амбасадор Ф. Картрајт о томе је разговарао с аустројским министром спољних послова по доласку овог из Рима, 26. октобра 1912. Министар је тврдио да у Италији није говорио о балканским стварима, али да је ипак било речи да се, под извесним условима, створи кнежевина Албанија, било велика било мала, под врховном влашћу султана; напоменуо је да се очекује да ће Грчка и Црна Гора настојати на исправци пранице на штету Албаније. На Картрајтово питање дали би Аустрија имала замерака да се Новопазарски Санџак уклопи у арбанашку кнежевину, министар је одговорио неодређено.¹ Мишљење Аустро-Угарске о Санџаку изразио је у Лондону немачки амбасадор фон Килман, рекавши Едварду Греју да ће Аустрија вероватно желети да учини извесне резерве у погледу Санџака и о томе да пут за Солун не буде затворен. О Албанији је Килман рекао да би могла да постане као нека аутономна јединица, али тако да би велики део Македоније остао Бугарима и Србима; очекивао је да ће се Арбанаси хришћани и муслимани можда

¹ British documents on the origins of the War 1898—1914, vol IX, part 2, London 1934, стр. 52, н^о 64, Беч 26. X 1912.

удружити против Срба. Сам је запитао Греја да ли би Енглези имали примедби на излазак Бугарске на Средоземно море.²

О гледању српских крутова на поделу Турске британски посланик у Београду је најпре сумарно известио још 27. октобра; он је навео да Србија жели Новопазарски Санџак, Стару Србију и медованску луку на Јадрану; да се сматра да ће Црна Гора тражити Скадар и суседне територије па и на обали; да ће Грчка настојати да присвоји Тесалију и Епир, а да би Бугарској припало све остало од европске Турске.³ Пеџета је у Београду највише занимао назив „Стара Србија“ Генерални секретар српског министарства иностраних послова Јован М. Јовановић му је одговорио да је то територија која од тадашње српско-бугарске границе иде у правцу Прилепа и на северни руб Охридског језера а потом на Драч. То су у ствари биле ратне претензије Србије, па и те претензије су британском посланику показане прилично неодређено на географској карти. Сигурно је било само то да би Србија требало да добије око 40 миља обале, укључивши и пристаниште Св. Јована Медуанског (Шенђин). Јовановић је саопштио Британцу да ће Црна Гора тражити Скадар, део Санџака и територије на истоку своје границе. За Грчку Јовановић није био сигуран шта ће све тражити, али је држао да ће то бити Тесалија и Епир; за Србију су грчке жеље биле од мањег значаја. Једино спорно питање могло је бити питање Солуна, који су Грци тражили за себе. Бугарска и Србија су тада имале на уму да се Солун са околином преда на управу Великој Британији. Бугарска би узела остатак Македоније и сву Румелију, изузев уског појаса земљишта који обухвата Цариград, Босфор и Дарданеле. Судбину територије између Јадранског мора и Охридског језера Србија је остављала велесилама да је реше.⁴

Едвард Греј је одмах српске територијалне захтеве означио као неприхватљиве. Он је образлагао: „Такав захтев би био доказ да Србија не разматра односе пријатељства и поверења с Аустро-Угарском и да нема намеру да се користи њеним пријатељским расположењем у економским питањима. Ако се Србија базира на начелу националности, не би могла да има никаквог права да узме чисто арбанашку територију а учинити то било би неоправдана увреда легитимним арбанашким захтевима“ Албинији се, према њему, морало допустити да се слободно развија, што би значило да се мора образовати независно тле, довољно велико да буде способно за живот.⁵

Шестог новембра Е. Греја је посетио отправник српског посланства Славко Грујић. Он је изјавио да ће Србија полагати

² Стр. 56, бр. 70, Лондон 28. X 1912.

³ Стр. 54, бр. 67, Београд 27. X 1912.

⁴ Стр. 82—3, бр. 101, Београд 2. XI 1912.

⁵ Стр. 102, бр. 134, Ф. Картрајту, Лондон 5. XI 1912.

право на Стару Србију, који појам да обухвата Косовски вилајет, Новопазарски Санџак и северозападни део Скадарског вилајета, укључујући луке Драч, Шенђин и Љеш. Србија не може да избегне установљивање посебних економских односа с Аустријом, али не би могла да се покори и постане економски зависна од Беча. Пристаниште на Јадрану је за Србију од битне важности, јер одсечена од мора не би могла да економски буде независна. Предлог о њеном пристаништу на Егејском мору значило би стварати тешкоће између Србије и других балканских држава, тим пре што Србија није имала захтева да поседује луку на Егејском мору. Грујић је оспорио да се мора обезбедити арбанашка аутономија због арбанашког националног осећања; он је држао да то осећање није постојало. Сами Арбанаси су подељени, нарочито у северном делу. Лука на Јадрану је за Србију питање бити или не бити, те ће она учинити оваки напор да би то пристаниште обезбедила. На Прејово питање шта би Црна Гора добила ако би арбанашки север припао Србији, Грујић није умео тачно да каже, али је био сигуран да би ствар тако била уређена да српски захтеви не би изазивали тешкоће између Србије и Црне Горе. Греј је закључио да се британско јавно мњење не би сложило с било каквим покушајем да се балкански победници лише плодова својих победа и да Британци без резерве желе да потпомогну мирно сређивање ствари. Ипак, британско мишљење се може оформити тек кад се упознају мишљења свих заинтересованих страна и кад се повуку линије размимоилажења.⁶

Слично саопштење учинио је српски представник и у Берлину. Поводом тога државни секретар за спољне послове позвао је 7 новембра увече британског амбасадора Гошена на разговор. Кад је немачки министар објаснио српском посланику да су Аустро-Угарска и Италија против српског изласка на Јадран пошто би то поделило Албанију, посланик је одговорио да те поделе не би морало бити, јер да Србија жели и целу Албанију. На примедбу да је то лудост, српски отпраник послова је одвратио да су српски планови за сређивање балканских прилика поднесени Русији и да их је ова одобрила. Немачки министар је упозорио на то да он сматра да се у Београду под „Русија“ у ствари мисли на држање руског представника у Београду. Ипак, приметио је британском амбасадору, да је на сличан начин говорио и руски амбасадор немачком отпраннику послова барону Шену и да је изашло као да би за Русију вредело као понижење ако Србија не би добила излаз на Јадран због противљења Аустрије. И овде је немачки државни секретар изразио наду да руски амбасадор у Паризу није говорио у име своје владе, мада је налазио да су такве изјаве опасне, те је дао налог немачком амбасадору у Петрограду да поднесе извештај како на ствари гледа руска влада.⁷

⁶ Стр. 108, бр. 142, Ралфу Пеџету, Лондон 6. XI 1912.

⁷ Стр. 114, бр. 151, Берлин 7. XI 1912.

У накнадном разговору немачки државни секретар је рекао да српски захтев за пристаништем на Јадрану није остварљив, али је сматрао да велесиле треба да раде на измирењу српских захтева с аустријским страховањима. Србији треба омогућити да добије железничку пругу са овим јемствима да ће трговина имати слободан приступ на Јадранском мору, да пруга буде под српском контролом, да би можда односном пристаништу требало дати статус слободног пристаништа. Немачки министар је држао да би излаз Србије на Егејско море представљао упрошћено решење, али је признао да би Бугарска и Грчка биле веома противне таквом решавању проблема.⁸

Едвард Греј је био мишљења да је полазна погрешка била у томе што се у том тренутку уопште расправљало о српском изласку на море, док о томе не донесу одлуку балкански савезници. Он је држао да је грешку посебно начинио руски посланик у Београду који је наваливао, наводно, на српску владу да тражи јадранску луку, док су Италијани у исто време одвраћали Београд од стицања јадранског пристаништа. Ипак, Греј је истицао да Србија ратује са Турском и да до мировних услова и улазак српске војске у Албанију не би се могао третирати као да она узима Албанију која као држава није постојала. Греј је нарочито сугерисао британском амбасадору у Берлину да би требало преко Берлина утицати да и Аустро-Угарска прихвати гледиште да је у то време Албанија била ипак само једна од турских европских покрајина. Почетком новембра рат са Турском још није био окончан, те је Греј био против акције било које велике силе, јер би раздражени језик београдских кругова могао изазвати ратно стање и на ком другом делу Балканског полуострва. Такво мишљење он је изразио и руском амбасадору у Лондону.⁹ Руски министар иностраних послова слагао се начелно са тим мишљењем и држао је да балканске државе саме треба да формулишу „схему општег уређења“, али је налазио да ће се тешко наћи решење које би задовољавало и Аустро-Угарску и Србију. С. Д. Сазонов је држао да не би било фер порицати Србији излазак на море и да Аустрија не би требало да заборава да је Србија, коју подржава Балкански савез, чинилац са којим ће морати да се рачуна, док аустријски положај у Босни и Херцеговини с бројним српским живљем не буде срећен на начин како то Беч жели. Британски амбасадор у Русији Бјукенен одвратио је царском министру да Србија нема никаквог права по етнографским критеријима да тражи и делић Албаније, док се економски интереси Србије могу довољно зајемчити оживљавањем старе идеје о трансбалканској железници која би имала крајњу станицу у некој јадранској луци.¹⁰

⁸ Стр. 118, бр. 158, Берлин 8. XI 1912.

⁹ Стр. 120—21, бр. 162, Е. Гошену, Лондон 8. XI 1912.

¹⁰ Стр. 119, бр. 161, Петроград 8. XI 1912.

За рад у Петрограду Британија је изабрала италијанску страну. Италијански отпавник послова требало је да обавести Сазонова да:

1. захтев Србије вређа начело народности на коме треба да се заснива опште уређење на Балкану;
2. да тај захтев наноси озбиљне штете аутономији или независности Албаније, за чије одржавање Аустро-Угарска и Италија имају обавеза;
3. да би то распалило осећања Арбанаса, непријатеља Срба, и изазвало сталне поремећаје, револуције и опасности по мир;
4. да Аустро-Угарска показује умереност усвајајући остале српске захтеве;
5. Србија може изаћи на море и ван Јадрана.¹¹

У Бечу се тада сматрало да без обзира на српске победе Албанија мора да постане аутономна или независна држава, по свој прилици под владавином каквог муслиманског принца. Ту су Аустрија и Италија биле потпуно споразумне и могле су рачунати на безрезервну подршку Немачке. Према Русији су постојале сумње да користи француску штампу да подржи жеље Србије да добије излаз на Јадранско море. У Бечу се сматрало да би последњи уступак био да се Црној Гори дозволи да незнатно прошири своју морску обалу; но, и то не би могло да се одмах постави да не би изгледало да Аустрија попустила под притиском Русије.¹² У Берлину се знало за такво мишљење Балплаца, те су Немци сматрали да ће бити корисније да се привуче пажња руске владе на опасност од претеране ревности руских дипломата који говоре да је за Русију питање чисти да ли ће Албанија бити укључена у нову Србију. Немци су држали да Русија не може имати према балканским Словенима обавезе кад је реч о Албанији, јер је то земља у којој нема Словена.¹³

Сазонов је почео да попусти у питању српског пристаништа на Јадрану још у првој декади новембра 1912. Он се сложио са британским мишљењем да се питање пристаништа не одваја од питања уређења целог комплекса питања насталог изгоном Турака са Балкана. Тврдио је како никад није храбрио Србе да поставе захтев на целу Албанију и да је (8. новембра) јасно саопштио српском посланику да Србија код захтева на Драч не може рачунати на руску подршку. Руски посланик у Београду није био овлашћен да подстиче Србе да траже Шенђиц, мада је могао знати да руска влада тај захтев подржава. Аустријски амбасадор је неколико дана раније изложио руском министру иностраних дела да његова вла-

¹¹ Стр. 122, бр. 164, Р. Роду, Лондон 8. XI 1912.

¹² Стр. 123, бр. 163, Беч 8. XI 1912.

¹³ Стр. 126, бр. 169, Берлин 9. XI 1912.

да жели да са Србијом успостави тешње трговинске везе; Сазонов није имао ништа против закључења новог трговинског уговора између Аустрије и Србије, али је истакао да Русија помаже Србију у захтеву да добије луку на Јадрану. Бјукенен је на то запазио да ако би Русија показала решеност да подржи по сваку цену српски захтев, да би сама допринела олакшању избијања српско-аустријског рата, не рачунајући друге ризике и понижења. Ако би Бугарска подржала Србију у том евентуалном рату, свакако би се појавила Румунија на страни Тројног савеза, тражећи озбиљне исправке граница. Рат и саме Русије није потребан због комадића арбанашке територије, кад се економски интереси Србије могу гарантовати железницом.¹⁴ Без обзира на изјаве о руској подршци Србији у питању пристаништа Шенђина, Сазонов је радио на томе да Србија омањи своје захтеве, и то преко Бугарске. Он се узнемирио кад му је бугарски посланик саопштио да је, према одредбама савезничког уговора, Бугарска обавезна да подржи Србију у свим околностима. Сазонов је посланику одговорио да би са бугарске стране било безумље да се придружи Србији у случају аустријског напада на Србију, односно аустријског заузећа Драча или ког другог пристаништа на турској територији. У случају одласка бугарских трупа на запад, Турска би поново ушла у рат и напала Бугарску са бока. Сазонов је потом замолио и аустроугарског амбасадора да истраје на мирољубивој политици своје владе; додао је: ако Аустрија намерава да заузме било коју од арбанашких лука, да то учини одједном, пре него што би Срби тамо стигли, пошто би ситуација била тешка кад би Србе требало терати од обале до које су дошли.¹⁵

У Италији је и министарство ополних послова преко штампе утицало на јавно мишљење да би многе незгоде произашле из окупације једног дела јадранске обале од стране Србије. Доказивало се да би јачање словенског елемента на источној обали Јадрана штетно утицало на италијанску популацију на тој обали насељену (у Далмацији!). Српска обала привукла би руску флоту у Средоземље, те због тога треба помагати Арбанасе да се организују као противтежа Словенима. Чак и када би Србима било допуштено да добију узан појас територије који их је извео на то море, увек би остала могућност избијања сукоба између Србије и Аустрије. Тада Италија не би могла да спроводи своју основну линију — да спречи свако ширење Аустрије на Јадрану. Аустро-италијански споразум, мада стар више од десет година, никад није изнесен у јавност. Британски представник у Риму држао је да он обавезује Италију и Аустрију да бране арбанашку територију од треће стране, с тим да су обе те силе незаинтересоване за поседање арбанашке територије и да се залажу за статус кво, тј. за одржавање отоманског суверенитета; уколико би тај сувере-

¹⁴ Стр. 127, бр. 171, Петроград 9. XI 1912.

¹⁵ Стр. 138, бр. 180, Петроград 12. XI 1912.

нитет био доведен у питање две силе би биле дужне да осигурају аутономију Албаније. Не улазећи у претпоставке, министар Болити је рекао британском амбасадору да би, ако би се десило да се део арбанашке обале пренесе на коју трећу државу, Аустро-Угарска претендовала да и сама добије део те обале; таква ситуација не би одговарала Италији, те већ из тога разлога Италија се залаже за интегритет Албаније. Италија се противила изласку Србије на Јадран, поготово у Драч, јер би тиме Србија захватила и Шенђин, без обзира како би се нагодила са Црном Гором. Преостала Албанија би била удаљена од Аустро-Угарске и само би привидно изгледало да је то у интересу Италије, јер би Беч оружаном интервенцијом, и тада би се поставило питање хоће ли Италија на основу уговора помоћи своју савезницу. Мада су италијански политичари резоновали да њихов став може тренутно изазвати озлојеђеност у Србији, знали су да праву одговорност за одбијање од Јадрана Срби неће приписати Италијанима него Аустрији. Заоштравање односа између Двојне монархије и Словена не би сметало италијанској политици. Болити је добро знао да би Немачка помогла Аустрију ако би се Русија умешала да подржи Србију и Балкански споразум. Ипак, Болити је био привидно оптимиста, рекавши да не сматра да ће настати криза међу велесилама, јер ће се Србија морати задовољити изласком на Егејско море и коришћењем једног црногорског пристаништа под царинском унијом.¹⁶

Десетог новембра арбанашки првак Исмаил Ђемали посетио је у Бечу и британског амбасадора. Рекао је да одлази у Валону да би присуствовао „састанку арбанашких главара који намеравају да саставе један меморандум о својим жељама и да га пошаљу Силама“. Рекао је да Арбанаси желе да задрже земље у којима је њихов језик у општој употреби, како те крајеве не би апсорбовала ни једна балканска држава. Ако би Србији било дозвољено да прогута велики део северне Албаније, настало би стање устаника док Аустрија и Италија не би нашле за сходно да интервенишу. Ђемали је предложио да се Албанија издели на племенске жупе, олично Швајцарској, са кнезом кога би изабрала Европа. Кад је Ф. Картрајт натерао саговорника да каже права гледишта арбанашких главара о будућој политици независне Албаније, Ђемали је изјавио да ће у новој ситуацији Бугарска гледати да доминира осталим балканским државама, и да ће за собом повући Србију и Црну Гору, тако да би се створио словенски блок и блок несловенских земаља (Румунија, Грчка), којим би природно пришла Албанија. Тако би се произвела равнотежа снага, и у томе је Ђемали видео главни интерес што је Аустрија тада тако одлучно помагала успостављање независности Албаније.¹⁷ Схватању арбанашких политичара је одговарао и речник: они нису говорили

¹⁶ Стр. 128—9, бр. 172, Рим 9. XI 1912.

¹⁷ Стр. 130, бр. 173, Беч 10. XI 1912.

о чисто арбанашким областима него о крајевима у којима је под Турцима доминирао њихов језик. То је укључивало не само Косово него и највећи део Македоније у Албанију. Изазивање устанака и упада на српску државну територију потпуно одговара овој концепцији створеној почетком новембра 1912. у Бечу.

Британски посланик у Београду Р. Пеџет саставио је следеће тачке које у вези с Албанијом изазивају распре између Беча и Београда. Са стране Аустрије се упорно истицало:

1. да Арбанаси желе аутономију, да у Албанији нема Срба и да нема разлога да се Србији дозволи да анектира било који део њихове покрајине;
2. да је политика „даље руке од Албаније“ она која сачињава основицу стајалишта и Аустрије и Италије већ дуже времена;
3. да Србија није способна да управља Албанијом која би под њеном управом постала извор нереда на Балкану;
4. пошто је Србија потпуно под руским утицајем, једна јадранска лука у њеном поседу могла би постати опасност по Аустро-Угарску;
5. да је Аустро-Угарска показала попустљивост према Србији за време балканског рата, и да Србија зато не би требало да се огреши у оним случајевима кад су у питању истински интереси Монархије;
6. да јадранска лука није неопходна за Србију, чија ће трговина наћи погоднији излаз преко Солуна или неке друге егејске луке.

Српска аргументација на та питања давала је друкчије одговоре:

1. Србија је у рату са Турском и може захтевати да узме било који део и арбанашке територије по праву освојења и без обзира на етничке односе;
2. Пошто је Турска престала да постоји у Европи, аустро-италијански аранжман у погледу Албаније више не важи;
3. Арбанаси су неспособни да сами собом управљају и Албанија, ако јој се да аутономија, доћи ће под утицај Аустрије и биће центар из кога ће се подстицати мржња против Србије на њеној новој територији;
4. Србија није под утицајем Русије, већ само очекује да је она помогне против агресивне политике Аустро-Угарске;
5. за животе и новац који је потрошила Србија има право на плодове победе;
6. јадранска лука је потребна Србији, пошто јој је пут до Егејског мора затворен територијом која сада припада њеним савезницима. Србија се према споразуму између савезника одрекла сваког захтева за излаз на Егејско море.

Иако је налазио да свака тачка горњих аргументација садржи делић истине, он ипак није много марио о бризи Аустро-Угарске за етнички принцип, за добробит Арбанаса и за лојалност према споразуму са Италијом. Резоновао је (поводом анексије Босне и Херцеговине) да Аустрија није стидљива у стварима сличних спорова ако је у питању њен интерес. Генерални секретар министарства иностраних дела Јован М. Јовановић је чак прорекао да ће за годину дана Аустрија и Италија заратити због Албаније. Ипак, и Пеџет се питао да ли би решење питања било у томе да Србија и Грчка преузму Албанију, кад Срби сигурно немају људи ни средстава да одржавају ред и администрацију у таквој земљи као што је Албанија, где је практично свеколико становништво против Срба и где је деценијама Аустрија стално подбадала и католичка племена против њих. Аустрија није оспоравала право Србије на економски излаз Србије на Јадранско море, те је Пеџет држао да Србија не би морала да тражи апсолутно неограничено поседовање јадранске луке. Уосталом, ако је Солун проглашен слободном луком а између савезника је постојала царинска унија, Србија би економски излаз могла остварити и у Солуну.

Српска влада је наводила да је аустроугарски посланик учинио четири сугестије српској влади:

1. да Србија треба да повеже своје железнице са босанским и да ће јој се дати посебне олакшице за трговину у Сплиту или Метковићу;
2. да Аустрија треба да се заложи да за Србију постигне посебне олакшице за транзит кроз Црну Гору и до неке црногорске луке;
3. да Србија треба да изгради пругу Дунав—Јадранско море, с тим да би пруга и лука на арбанашкој територији биле арбанашке;
4. да Србија треба да потражи излаз за своју трговину на Егејском мору.¹⁸

Седмог новембра српски отправник послова Славко Грујић посетио је Форињ Офис, где га је примио шеф Политичког одељења А. Николсон. Грујић је саопштио како је „једна пријатељска сила“ обавестила српску владу да Аустро-Угарска никад неће дозволити Србији излаз на Јадрану. На то је Пашић сматрао да треба да обавести Британију да су српске трупе већ на путу да заузму Драч и да Србија намерава да ту луку трајно задржи. Николсон је изразио мишљење да су српске трупе још подалеко од Драча, да Грујићево саопштење представља формалну нотификацију свим силама и да је та нотификација дошла као последица саопштења треће државе а не саме Аустро-Угарске.¹⁹

¹⁸ Стр. 133—34, бр. 176, Београд 11. XI 1912.

¹⁹ Стр. 140, бр. 183, Р. Пеџету, Лондон 12. XI 1912.

За држање Аустро-Угарске била је занимљива ситуација са Црногорцима, који су већ пришли заузећу Медове и Љеша. Аустријски посланик је предао црногорском краљу Николи вербално саопштење у смислу: Аустрија неће ометати војне операције, али трајна окупација арбанашке обале било од Црне Горе било од Србије не би могла да се доведе у склад са образовањем аутономне Албаније, што Аустро-Угарска има у виду. Италијански посланик је сутрадан, 14. новембра, такође требало да поднесе слично саопштење.²⁰ И у Петрограду се знало да Беч настоји да заинтересује Француску и Енглеску за идеју о арбанашкој аутономији и да тежи да се питање усмери у правцу разграничења те провинције.²¹ Аутономна Албанија се и у Италији истицала као решење начела народности као и разлог за добре односе међу велесилама; но у исто време Рим је желео да и Србија стекне стварну независност и у питањима политичким и економским.²² Италија је желела да Беч буде прецизнији у погледу трговинских повластица које је Монархија желела да стекне у проширеној Србији. Маркиз ди Сан Ђулијано се плашио дискусије у италијанском парламенту кад би се поставило питање економских привилегија за Аустрију које би Италију ставиле у неповољнији положај. Њега је нарочито мучило питање не циља ли Аустрија на царинску унију са Србијом. Он је у исто време желео да види неутрализовану Албанију под европском гаранцијом; то би отклонило могућа страховања и подозрења у односима између Аустрије и Италије и искључивало би било чији повлашћени положај. На основу разговора Греј је извео закључак да се Италија исто толико плаши аустријских повластица колико и изласка снажне Србије на Јадран, тј. да је с Аустријом сагласна само у одбијању трећег од јадранских пристаништа.²³

Главне позиције у питањима која су се тичала Албаније Британија је ипак морала задобити у Русији. Тим пре што се ова велесила појавила у Лондону са својим меморандумом. Гроф Бенкендорф је, наиме, 13. новембра поднео концепцијски акт своје владе у коме је стајало: Русија одобрава стварање аутономне приморске Албаније под султановом врховном влашћу. Она при томе жели и да се оствари нужност да се задовоље српске аспирације према Јадрану. Русија се понудила да у Софији издејствује исправку границе између Бугарске и Румуније, како би се Румунија наградила за своје лојално држање за време рата. Русија је изразила да је спремна да допусти закључење економских аранжмана између Аустро-Угарске и Србије који би првој сили обезбедили слободан транзит за њене производе преко новог срп-

²⁰ Стр. 145, бр. 189, Цетиње 13. XI 1912.

²¹ Стр. 154, бр. 201, Петроград 14. XI 1912.

²² Стр. 159, бр. 210, Р. Роду, Лондон 15. XI 1912.

²³ Стр. 160, бр. 210, Р. Роду, Лондон 15. XI 1912.

ског поседа.²⁴ Сазонов је 16. новембра убеђивао аустријског и немачког амбасадора да је потребно дозволити Србији да добије Шенђин са уским појасом земљишта који би луку повезивао са Призреном или неком другом тачком на српској територији, под условом да Србија не утврђује пристаниште и не држи ратне бродове. На то је сутрадан британски амбасадор наступио са тезом да је већ учињен споразум да се питање српске луке на Јадрану не претреса одвојено, на пример у Бечу, како је Сазонов тада хтео. Сазонов се изговарао да није против тога да се поједине силе међусобно договарају, јер је претила опасност да Аустрија не покрене какву акцију против Србије, на шта Русија не би могла остати по страни. Бјукенен је поставио директно питање: да ли је Сазонов спреман да каже српској влади да ће је Русија препустити њеној судбини уколико она не прихвати без резерве оно што јој се понуди. Сазонов је одговорио да тако нешто никад не може рећи јавно, али да он никад није подржавао екстремне ставове. На друго питање — да ли би се Сазонов прикључио колективном саопштењу од стране велесила да Србија напусти своје амбициозне планове у Албанији, овај је одговорио да је то питање о коме може да се дискутује само касније. Потом се Сазонов развитивао шта ће Британија учинити ако Аустрија нападне Србију. Онда је Бјукенен испао срамежљив, одговоривши да ништа не би могао изјавити у име британске владе. Захтев Србије да се дели Албанија Бјукенен је оквалификовао као изазивање Аустрије. Сазонов се сложио са констатацијом да је лудост да се због једне бедне луке на Јадрану води рат, те додао да се у Русији не врше никакве војне припреме.²⁵

Греј је на то отписао Бјукенену да је пожељно да се свих шест велесила сврста у један ред. Но, да би се навела Аустрија да пристане да се Србији препусти лука Шенђин, било би потребно дати Аустрији чврсто уверење да ни једна сила, укључивши и Русију, неће пружити подршку Србији ни у чем више на Јадрану и да ће све велесиле подржати начело аутономне Албаније такве величине да би била способна за живот. Греј није делио мишљење Бјукенена да не би требало толерисати да се Сазонов сам погађа са Бечом. С тим у вези Греј је расуђивао: ако би Француска или Британија учинила у Бечу предлог који Сазонов сугерише, те ако би Аустрија била спремна да га подржи, што је било неизвесно, од Француске и Британије би се тражило да кажу каква је гаранција да Србија не наметне нове захтеве у Албанији и да је у погледу новог захтева не помогне Русија.²⁶

Својим преговарачким кораком у Бечу Сазонов је само хтео да пружи шансу Србији да војнички поседне Драч и да велесиле доведе пред свршен чин. У том смислу рекао је да би Русија

²⁴ Стр. 151, бр. 196, Ц. Бјукенену, Лондон 13. XI 1912.

²⁵ Стр. 162—3, бр. 216, Петроград 17. XI 1912.

²⁶ Стр. 169, бр. 224, Ц. Бјукенену, Лондон 18. XI 1912.

можда касније била спремна на колективан корак велесила у Београду. Беч и Рим су били свесни те тактике, јер су аустријски и италијански бродови у Драчу јавили још 16. новембра да се српска војска приближила Драчу и да због тога најпре свакако треба уложити протест.²⁷ Истога дана председник српске владе изјавио је британском посланику да Србија ни у ком смислу не жели свађу с Аустро-Угарском, али да Србија мора имати луку на Јадрану и да та лука треба да буде Драч. Не само војничка странка („црнорукци“!) него и цео народ то жели и спреман је да се одупре до горког краја сваком покушају да буде лишен плодова својих победа. Пеџет је констатовао да српски захтеви као да су у порасту и да би требало знати да ли Србија жели само трговински излаз или и нешто више; за трговински излаз се лако могу наћи аранжмани да буду задовољне и Србија и Аустрија, али ако Србија жели да присвоји део Албаније, наићи ће на тешкоће. Пашић је рекао да је Драч једино стварно добро пристаниште, да би Љеш морао да се багерише и да није погодан, а да се Србија не би задовољила Шенђином. Аутономна Албанија, по Пашићу, увек ће бити извор немира и јабука раздора између Аустрије и Италије.²⁸

Последња реч Беча у руском посредовању је да не може пристати на српску луку на Јадранском мору. За Пашићеву екстремну изјаву Сазонов је рекао да Русија не подржава Пашића у захтеву за Драч. Бјукенен је онда резимирао да је Медова српски минимум и аустријски максимум, те да велесиле треба да се потруде да Беч увере да нико од представника велесила неће подржавати евентуалне будуће захтеве Србије у Албанији. Сазонов је прихватио предлог, с тим што је на себе узео да за решење припреми Србију. Сазонов је резонувао да Аустрија мора знати да без подршке Британије, Француске и Русије од аутономне Албаније не може бити ништа. Да би се у Албанији створила аустријска и италијанска сфера утицаја, у Албанији која је била саставни део Османлијског царства, зависи од пристанка осталих велесила. У прављењу таквог аранжмана могао би се од Беча тражити уступак са српском луком у Медови. Ако Аустрија то одбија, треба јој ставити до знања да ће јој се касније правити тешкоће око утврђивања граница такве Албаније.²⁹

Аустрија није била сама и одмах је њен став прихватио цео Тројни савез. Зато је Сазонов и покренуо Тројни споразум. О томе је руски амбасадор у Лондону поднео службену нотификацију. Њен је циљ био да Сазонов сазна да ли са савезничком подршком може рачунати у случају да Аустро-Угарска примени оружје против Србије. Сам Бенкендорф је уверавао аустријског амбасадора у Лондону, кад му је (17. новембра) дошао у походе. Како се при-

²⁷ Стр. 160, бр. 211, Париз 16. XI 1912.

²⁸ Стр. 166, бр. 220, Београд 17. XI 1912.

²⁹ Стр. 177, бр. 235, Петроград 19. XI 1912.

ближавао час кад ће се морати одмерити равнотежа сила, Бенкендорф је сугерисао да се за гаранције за будућу организацију Албаније мора извући уступак за Србе у једној јадранској луци. Бенкендорф је у исто време писао и у Београд, опомињући да савезнице Француска и Енглеска не мисле улазити у рат са Тројним савезом због једне јадранске луке. Он је као предбацивао балканским савезницима што су се договорили да деле европски део Отоманског царства не водећи рачуна о интересима Аустрије и Италије. Бенкендорф је изричито тражио од руског посланика у Београду да наговори Пашића да се одрекне окупације Драча, јер том акцијом се губи симпатија Британије и Француске. У другом телеграму истога дана (18. новембра) Бенкендорф је протестовао против изјаве српског представника у Берлину Кидерлен-Вехтеру да су балкански савезници суседи Албаније ову поделили и да при томе уживају подршку не само преосталог савезника, Бугарске, него и Русије. Бенкендорф је налазио да су такве изјаве са становишта Русије неприхватљиве. Балканска савезничка конвенција није обећала Србији да може рачунати на оружану помоћ осталих савезница да би олакшала свој излаз на Јадран. Слање одреда да се поседне Драч је грешка коју Пашић треба да увиди пре него што на то реагује Аустрија. Велесиле ће дати Србији потребне гаранције да ће и економски бити независна било преко железничке пруге на Јадран било преко Солуна, но да и Србија треба да пружи могућност изласка Аустрије железничким транспортом у Солуну. Уосталом, још није извршено разграничење и Србија треба да зна да ће само концесијама моћи да прошири свој посед према југу, па евентуално да стекне и луку на Јадранском мору.³⁰

У разговорима о изласку Србије на Јадран по страни су остале Француска па и Немачка. То је запажено у Берлину, те је фон Кидерлен учинио саопштење француском амбасадору у Берлину да Силе треба да се споразумеју: (1) о тачкама које ће препустити на решавање самим балканским државама и (2) о тачкама у којима велесиле морају имати реч. У другу групу питања спадало би питање Албаније, Цариграда, Једрена, Свете Горе, румунских граничних захтева и Егејских острва. Два последња питања су накнадно додата, јер немачки амбасадор, кад је у истом смислу говорио са Грејом, та два питања није поменуо. Греј се слагао да и питање Егејских отока уђе у групу питања која ће разматрати велике силе, али није био сагласан да то буде и с питањем румунских захтева, држећи да то питање може бити решено у директном разговору између Румуније и Бугарске. Италијански амбасадор у Паризу придавао је велику важност економској независности Србије, а за Албанију је налазило решење у њеној интернационализацији под гаранцијом велесиља. Чак се десило да аус-

³⁰ Стр. 171—3, бр. 228, прилог I и II и бр. 229, прилог, Бенкендорфови телеграми и препис Бјукенену, Лондон 18. XI 1912.

тријски амбасадор у Паризу у разговору са Поенкареом није искључио идеју појаса српске територије до Сан Ђовани ди Медуа, мада није било јасно да ли је то мишљење бечке владе или мишљење самог амбасадора. Ипак, француски амбасадор у Лондону Камбон је већ и то оквалификовао као врло повољну индикацију. Такво је мишљење прихватио и Греј, по коме би остало да би се Беч сложио да препусти Шенђин и да би после само требало решити хоће ли лука припасти Србији или Црној Гори. Камбон је обавестио Греја и о томе да је Сазонов скептичан у вези с идејом о арбанашкој аутономији, јер Арбанаси нису хомогени, те се плаши да ће аутономија њихове земље довести до бесконачних натезања и немира; ипак, из обзира према другим велесилама, био је спреман да прихвати мишљење осталих.³¹

Пашић је схватио ситуацију и почео се повлачити. Два дана после његове тврде изјаве да само Драч долази у обзир од јадранских лука, кад су приспели Бенкендорфови телеграми, он је истога дана дао изјаву дописнику „Тајмса“ да влада има у виду само Шенђин. То је било за јавност. Двадесет другог новембра, кад су се облаци нешто развукли, Пашић је у разговору са Пеџетом обновио инсистирање на Драчу. У Београду се сазнало да Аустрија начелно прихвата идеју коридора, но и ту је настала разлика: док је аустријски предлог коридора такав да само одговара потреби проласка железничке пруге, Пашићева влада је поставила питање коридора до 30 миља ширине, тј. он би обухватио целу територију од Драча до црногорске границе. У Београду су схватили да треба да што више отворе уста да би добили колико је нужно. Рачунало се с тим да је јавно мњење у Аустро-Угарској одлучно противно рату са Србијом, и да су Словени Монархије за то да се Србима попусти. Пеџет ипак није био начисто с тим да ли је операција српске војске у арбанашком приморју завршена и да ли има привремени карактер. Срби су, према Пеџетовом мишљењу, чак уцењивали Русију, претећи да ће прећи на аустријску страну ако их она довољно не заштити у питању јадранске луке. Руски посланик Хартвиг манипулисао је Србима и, према Пеџету, могао би, кад би желео, да их наведе на разуман аранжман, али он је спроводио своју а не Сазоновљеву политику: већи је Србин од Срба и већи је аустрофоб него Срби. Пеџет је закључио да би српска влада без Хартвига свакако била попустљивија и у питању о аутономној Албанији, слично Бугарима. Територија за коју Пашић сматра да би била слободна за ту сврху, пошто српски и грчки захтеви буду задовољени, био би мали клин с обалском линијом од Драча до насупрот северног дела острва Крф. Србе је било тешко наговорити да напусте било које место које су војнички заузели. Јужни Арбанаси су много мирнији од северних, али ни њих не сматрају подесним за самоуправу. Аустрија је аутономну Албанију намеравала да стави под турску вр-

³¹ Стр. 184—5, бр. 247, Ф. Берију, Лондон 21. XI 1912.

ховну власт. Услед упоредних италијанских и аустријских интрига та би политичка творевина била извор нестабилности и нереда. Аустријанци би Арбанасе снабдевали оружјем, те би њени поседи били стално на удару; да ли би тада била боља српска управа на већој арбанашској територији, кад су већ Срби загризли већи залог него што могу како треба да сваре. Не само Аустријанци него и Италијани су чврсти кад је реч о томе да се Срби искључе од мора; они сматрају да ће се балканске словенске државе једног дана толико развити, да ће постати опасне на Јадрану и за Аустрију и за Италију.³²

Видећи да се ситуација међу велесилама из дана у дан мења, српска влада је изгледа одлучила да не дискутује било које питање сепаратно с Аустро-Угарском до окончања непријатељстава са Турском; до тог времена Срби су тражили да без ограничења спроводе своје војне акције. Кад за Србију настане повољан момент, она ће сама прећи на директне разговоре с Бечом или ће своје интересе „да стави у руке Сила Антанте“.³³ Према обавештењима грчке стране, српски посланик у Бечу обавестио је свог грчког колегу да је примио индикације да се у утицајним круговима у Београду почиње да увиђа да ће Србија на крају морати да попусти Аустрији и прихвати аутономну Албанију.³⁴

Како то бива у сличним ситуацијама, заинтересовани су почели да лицитирају са оним што наводно други мисле. Аустријски амбасадор је 25. новембра обавестио Греја да је гроф Бертхолд, аустријски министар спољних послова, сазнао како постоји утисак да би Шенђин могао постати предмет једне трансакције тако да би могао бити одеољен из Албаније у неко доцније време и претворен у српко пристаниште и да би се тада Аустрија могла помирити с тим. Амбасадору је дато упутство да оповргне такав наводни аустријски став. У погледу економске независности Србије, Италија је била за ту пуну независност, док је Аустро-Угарска желела да задржи тржишта која је имала у условима отоманске управе, уз слободан транзит за своју трговину. Аустријски амбасадор Менсдорф у Лондону рекао је да ће бити тешко остварити идеју о неутралном појасу кроз Албанију и о неутрализованом луци. Беч се плашио да би Арбанаси узнемиравали неутрализован појас и да би то Срби узели као изговор да траже више. Трговачка лука би тако постала војна, на што би Аустрија сигурно реаговала. Своје мишљење темељио је и на Пашићевом интервјуу који је објављен у „Тајмсу“ од 25. новембра.³⁵

Уздржљива Француска је одједном у неку руку постала барометар неутралног расположења. Председник француске владе изјавио је да ће јавно мњење у његовој земљи бити против рата због

³² Стр. 192—3, бр. 257, Београд 22. XI 1912.

³³ Стр. 197, бр. 269, Београд 24. XI 1912.

³⁴ Стр. 201, бр. 271, Беч 25. XI 1912.

³⁵ Стр. 203, бр. 275, Ф. Картрајту, Лондон 25. XI 1912.

арбанашке луке и да је руска влада већ саветовала Београду умереност. Опасност, према француском мишљењу, била би и томе да руско јавно мњење врши притисак на руску владу у случају да Аустрија предузме било какву акцију против Србије. Француски министар-председник је предвиђао да ће доћи до демонстрације аустријске флоте на обали Албаније, која се идеја јавила и код Италијана, јер је италијански амбасадор напоменуо руском амбасадору Извољском да би таква демонстрација више значила него аустријске и италијанске представке у Београду. Британски посланик у Паризу се мање бојао такве демонстрације, нарочито ако би Срби претходно заузели Драч. Оно што је, опет, њега бринуло било је да ли би у таквом случају Аустријанци искрцали своје трупе у Драчу. Француски министар-председник је дозволио такву могућност и сматрао је да би била врло неповољна због руског јавног мњења.³⁶ Лукава Италија, која је, као и Немачка, морала да помогне Аустро-Угарску у њеном сукобу са Србијом, измислила је повод за изигравање Србије: ако Црна Гора буде инсистирала да задржи Шенђин, Србији се не би могао осигурати излаз на Јадранско море.³⁷ Занимљиво је било мишљење Поенкареа о питању аутономне Албаније. Он је био спреман да Европа дозволи Аустрији да опроба експеримент „слободне“ или „независне“ Албаније, за који је он веровао да неће упети. Јер, „он ни за тренутак не верује да би било изводљиво да се те дивље и разудане брђане уздигне до аутономне државе“. Тај експеримент би довео до трења између Аустрије и Италије, што Русија не би жалила.³⁸ Сазонов није улазио у предвиђања, него је инсистирао на трговачком начелу: Тројни споразум ће пристати на аустријску Албанију, али она заузврат треба да учини концесију у питању српске луке на Јадрану.³⁹

Последње недеље новембра Сазонов је почео да попушта. Србима је рекао да питање своје еманципације морају предати у руке велесила. Потом је говорио о неутрализовању свих арбанашких лука и о алтернативној солуцији коју је он предложио ако Беч одбије најновији Поенкареов предлог да се амбасадори неодложно састану у Паризу. Ипак, и у овом последњем је био колебаљив, јер се бојао да Срби, још увек решени да добију пристаниште, неће прихватити предложено решење. Био је скептичан и у питању споразумног решења арбанашких граница.⁴⁰ Руска влада је скренула пажњу Пашићу на неподесност његове изјаве дописнику „Тајмса“ и поручила му је да поправи лош утисак изражавајући гледишта у умеренијем тону. Иако никакав одговор из Београда није стигао, примећено је да Срби више нису инсистирали на својим екстремним захтевима, укључујући и Драч. Сазо-

³⁶ Стр. 206, бр. 280, Париз 26. XI 1912.

³⁷ Стр. 208, бр. 285, Ф. Бертију, Лондон 26. XI 1912.

³⁸ Стр. 220, бр. 294, Париз 27. XI 1912.

³⁹ Стр. 216, бр. 291, Петроград 27. XI 1912.

⁴⁰ Стр. 227, бр. 303, Петроград 28. XI 1912.

нов је сматрао да је то корак у правом правцу.⁴¹ Сазонов је будућу Албанију хтео да гледа као приморску област у којој ни једна велесила не би имала изузетан положај; она би била под султановом врховном влашћу, са турским кнезом или гувернером; луке би биле неутрализоване и сви би имали једнаке могућности трговине. За Србију би у таквим околностима било битно да, под међународном гаранцијом, може слободно да увози и извози, укључујући и ратну муницију. Тридесетог новембра Сазонов је рекао Бјукенену да Русија мора да инсистира на суштини, али ће попустати у форми, јер питање српског пристаништа није такво да би оправдавало руско ступање у рат.⁴² Греј се није могао сложити да се Албанија сведе на појас обалне територије, али се слагао са Сазоновљевим ставом о српском пристаништу. Он се није у разговору са Бенкендорфом обавезао да ће бранити Драч, него је само констатовао да је Драч најбоље пристаниште до кога се може спровести железничка пруга.⁴³ Најзад, 4. децембра Бјукенен је обавестио Лондон о томе како Сазонов гледа на арбанашке границе. Линија би почињала од једне тачке на обали близу Химаре па би ишла у правцу Охридског језера, потом на север Црним Дримом, али тако да Дебар остави Албанији и потом Белим Дримом до споја те реке са Бојаном, па Бојаном до мора. За Сазонова је било важно да ни један српски срез не буде укључен у Албанију. Сазонов тада већ није рачунао са српским пристаништем на Јадрану, него са изградњом железнице до Драча или ког другог пристаништа (искључујући Валону).⁴⁴

Британци су настојали да буду и практични, те су поред најбољих идеја тражили и најпогодније људе с којима би у будућности радили. Погодна личност нађена је у Ферид-паши, родом Арбанасу, бившем великом везиру. Овај је средио с египатским кедивом (чија је кћи била удата за његовог сина) да би он требало да буде глава аутономне Албаније и да ће он то средити са Портотом. Чак је предлагао да се Сирија споји с Египтом, што би тешко било прихватљиво за Порту.⁴⁵

Пашић је 1. децембра остао на захтеву да се добије српско пристаниште до ког би водила пруга на српској територији. Он је чинио стално замерке на све планове о трговачком изласку на Јадран, тврдећи како ће Аустрија подстицати Арбанасе да изаивају закашњења возова и друге транспортне тешкоће, па чак могу племена изводити препаде на пругу. Србија би за своје пристаниште и пругу на свом земљишту дала гаранције да неће изградити поморску базу. Пашић је тврдио да је сваки предлог који Аустрија чини Србији срачунат на зависност Србије до извесне мере. Он

⁴¹ Стр. 231, бр. 309, Петроград 29. XI 1912.

⁴² Стр. 233, бр. 312, Петроград 30. XI 1912.

⁴³ Стр. 238, бр. 320, Ц. Бјукенену, Лондон 3. XII 1912.

⁴⁴ Стр. 241, бр. 325, Петроград 4. XII 1912.

⁴⁵ Стр. 224, бр. 299, Берију, Лондон 27. XI 1912.

је поздрављао могућност да се Србија нађе у тесном пријатељству са Монархијом, али не по цену слободе. Пеџет није скривао да има мало изгледа да Пашићеви аргументи наиђу на разумевање британске владе, али да је најпре важно да се не повреди мир у Европи и да се избегавају разметљиве изјаве Србије, које би могле изазвати Аустро-Угарску.⁴⁶

Док су Бугари одобравали излазак железницом на драчку луку,⁴⁷ румунски краљ је сматрао да је то најгоре решење, јер је то најгоре арбанашко пристаниште а прута до Драча би пролазила кроз брдовити крај и не би била рентабилна. Он је био против српског захтева да појасом своје територије Србија изађе на Јадран. То би директно угрожавало арбанашку аутономију као што би Арбанаси, које је тешко обуздавати, стално нападали такву пругу. Румунски краљ је изјавио да је арбанашка аутономија врло важна за Румунију, јер у Албанији живи око 150.000 Куцовлаха. Ове су Грци страховито гонили у срезовима које су окупирали. Турци су са Куцовласима лепо поступали, те је Румунија изградилa цркве и школе, потрошивши најмање 30 милиона франка.⁴⁸

Седмог децембра Тевфик-паша је обавестио Греја да је закључено примирје, које предвиђа да за десет дана почну преговори. Мада је право снабдевања признато само Бугарима, Једрене и Скадар, турске тврђаве под опсадом, биле су добро снабдевене.⁴⁹

У вези са идејом да дође до сусрета амбасадора Британије, Француске и Русије, Сазонов је био мишљења да би неке ствари било потребно претходно решити. Прво је било питање Албаније, њених граница које би ограничавале будућу државу и питање српског приступа јадранској луци. Он није помишљао да би луку требало интернационализовати, него би она остала у рукама Турака или Арбанаса. Велесиле би имале само да потпишу један међународни акт којим се гарантује неутралност реченог пристаништа и право Србије на слободан трговачки промет.⁵⁰ Греј се слагао са тим идејама и поручио да је потребно да се амбасадори што пре нађу, јер се тиме смањује ризик од инцидента између Аустро-Угарске и Србије, ако би до њега дошло. Предлог да Париз буде место састанка нису примиле Немачка и Аустрија, а ни Русија на томе није нарочито инсистирала. Због тога је прихваћено да се амбасадорски састанак одржи у Лондону. За тај састанак Греј је предложио начелан став — да се велесиле не мешају у сређивање односа међу зараћеним странама, него да узму у разматрање само оне тачке које морају. Једна од тих тачака било

⁴⁶ Стр. 246, бр. 330, Београд 1. XII 1912.

⁴⁷ Стр. 229, бр. 305, Софија 29. XI 1912.

⁴⁸ Стр. 254, бр. 342, Букурешт 6. XII 1912.

⁴⁹ Стр. 264, бр. 255, представка Тевфик-паше, Лондон 7. XII 1912.

⁵⁰ Стр. 265—66, бр. 357, Петроград 8. XII 1912.

је питање Албаније.⁵¹ У то време је очекиван аустроугарски ултиматум Србији, те је Сазонов молио да и Енглези у Београду утичу на помирљиво држање српске владе. Према Сазонову, као да се Аустрија плашила да би касније теже истерала Србе из Драча и да би ризиковала да је нападне Русија, те је желела да час пре сврши са својим малим али незгодним јужним оуседом.⁵² Сазонов је пред сазив амбасадорске конференције понављао своју ранију мисао о границама Албаније (са Дебром). Она је требало да буде организована као аутономна турска покрајина, под турским или египатским принцом или генералним гувернером. Луке би биле у рукама турских или арбанашких службеника, али би све нације имале једнаке могућности за трговину. У таквим општим условима ни питање српског приступа Драчу, као пристаништу са најповољнијим положајем, не би било нерешиво. Србија би преко Драча могла да увози и ратну муницију, која не би могла бити плењена у самом пристаништу него само на отвореном мору.⁵³ Те идеје поднео је руски амбасадор Бенкендорф истога дана Греју. У обавештењу је речено да је Русију питање о Албанији у том моменту интересовало и због питања гаранција за политичку и економску независност Србије. Сазонов је очекивао да ће амбасадорска конференција у првом плану решавати организацију Албаније, а тек у другом њене границе. Остајући под султановим суверенитетом, Албанија би примила војне гарнизоне, док би њене приморске обале биле неутрализоване. Пристаниште одређено за трговину Србије било би железницом спојено са српском територијом и у њему би српска роба била ослобођена царине; железницом би управљао међународни синдикат, који би дао гаранције за сигурност и уредност транспорта дуж Албаније.⁵⁴

Истога 11. децембра Греј је примио и српског посланика који је дошао по налогу своје владе. Ова се жалила на демарш који је Аустрија у току недеље предала српској влади, а који је синхронизован са војним припремама. Притиском на Србију желело се да јој се одузму нека места која су већ инкорпорирана у Србију, пре свега Призрен, који би требало осигурати за источну границу Албаније по плану Беча. Говорећи о томе Бјукенену, Греј је подсетио на свој основни став да амбасадорска конференција не решава гранична питања. Што се тиче саме Велике Британије, и она се залагала да се Србији обезбеди политичка и економска независност, са правом повлашћеног коришћења једног арбанашког пристаништа, преко кога би могла да увози и ратну муницију, без могућности да ова буде заплењена у самој луци. Греј је био спреман да о тим схватањима обавести владу Аустрије преко британског амбасадора. Но, такве претходне гаранције би обавезивале

⁵¹ Стр. 268, бр. 361, Ц. Бјукенену, Лондон 9. XII 1912.

⁵² Стр. 372, бр. 367, Петроград 10. XII 1912.

⁵³ Стр. 276, бр. 371, Петроград 11. XII 1912.

⁵⁴ Стр. 279—80, бр. 374, прилог, Ц. Бјукенену, Лондон 11. XII 1912.

Србију да се покори одлукама конференције, ако би она то одбила, не би могла да рачуна на заштиту Британије и Француске, док би Русија донела одлуку према ситуацији.⁵⁵

Дискусија која се у Лондону водила 17 децембра тичала се питања да ли да у Албанији буде турских трупа; постигнута је сагласност да владе Аустрије и Италије изнесу своја општа гледишта о организовању Албаније. Договорено је да Албанија буде неутрализована. Следећа тачка дискусије била је о границама. Аустријски амбасадор је аргументисао како граница Црне Горе треба да буде северна граница аутономне Албаније, јер Аустрија сматра да територије искључиво насељене Арбанасима не треба да буду одвојене од будуће Албаније.⁵⁶ Сутрадан је на амбасадорској конференцији било говора о источној граници Албаније, и том приликом је аустријски амбасадор указао да би Призрен могао да припадне Србији, ако би тачке на морској обали биле решене повољно. Инструкције дате аустријском амбасадору биле су сувише неодређене да би могле да се повуку границе; само је прихваћено да Охридско језеро такође буде део источне границе.⁵⁷ Аустроугарски министар био је задовољан радом амбасадорске конференције и закључцима који су на њој донесени, и то како о аутономној Албанији тако и о трговачком пристаништу за Србију. Он је захтевао да нова Албанија досегне на северу ранију турско-црногорску а на југу ранију турско-грчку границу, док би на истоку основни критериј били етнички односи. Примао је петиције од угледних Арбанаса који су устали против додељивања Скадра Црној Гори а Јањине Грчкој. За судбину Јањине био је незаинтересован, али је одлучно био против тога да се Скадар припоји Црној Гори.⁵⁸

Поводом одржаних седница амбасадорске конференције Сазонов је био мање задовољан. Он је тражио британску подршку да се сачува Скадар за Црну Гору. Није се слагао ни са концепцијом да се од Албаније створи у потпуности независна држава, где би присуство Турске било само сенка од власти; Сазонов је био за ефективну власт каквог турског принца, с тим да он има положај валије једне турске аутономне покрајине.⁵⁹ Сазонову је одговарало оно што је Греј рекао немачком и аустроугарском амбасадору у вези са Скадром. Он је тврдио да је Беч прихватио руске услове у погледу избора пристаништа за Србију и трасе железничке пруге; Беч је желео да пристаниште не буде арбанашко него неутрално, надајући се да ће добити утицај у њему; Аустрија се ипак није усуђивала да са предлогом изађе, јер је била свесна да би цела Европа била против ње.⁶⁰ Сазоновљева тактичка варијанта

⁵⁵ Стр. 283, бр. 378, прилог, Ц. Бјукенену, Лондон 12. XII 1912.

⁵⁶ Стр. 293, бр. 391, Ф. Картрајт, Лондон 17. XII 1912.

⁵⁷ Стр. 295, бр. 394, Ф. Картрајту, Лондон 18. XII 1912.

⁵⁸ Стр. 308, бр. 407, Беч 21. XII 1912.

⁵⁹ Стр. 310, бр. 409, Петроград 22. XII 1912.

⁶⁰ Стр. 315—6, бр. 415, Петроград 26. XII 1912.

била је да се за црногорско напуштање Шенђина добије Скадар за Црну Гору и источна арбанашка граница погодна за Србију; у име компензације Србија би напустила Драч.⁶¹ Бенкендорф је 28. децембра дао изјаву о Скадру који би припадао Црној Гори и о источној арбанашкој граници. За Србију је тражено право да са велесилама учествује у финансирању и управљању железничком пругом која би водила на јадранску луку, као и право да преко луке и те железнице и у доба рата превози ратни материјал.⁶² Греј је обећао подршку у погледу Скадра, и то тако да би у Бечу деловао преко Немачке и Италије како би се дошло до какве нагодбе и с тим да се Скадар припоји Албанији, ако би од њега Црна Гора дигла руке. Греј је истицао као олакшавајућу околност црногорског преузимања Скадру то што је Црна Гора била једина православна земља која је имала конкордат са Светом Столицом те су католици са својим бискупом у Црној Гори лепо гледани. О источној граници Греј је сматрао да Призрен, Пећ и Ђаковица неће коначно бити припојене Албанији, али би могли бити привремени објекат за међусобне уступке, како би се повукла чвршћа гранична линија.⁶³

Претпоследњег дана 1912. године јавио се и Стојан Новаковић са изјавом о источној арбанашкој граници, као шеф српске делегације. Као последњи уступак сматрала се граница која би ишла од Охридског језера, Црним и Белим Дримом, тј. задржавала би за Србију Дебар, који је Сазонов био спреман да преда Албанији.⁶⁴ Кад је постала стешњена у Албанији, српска влада је одлучила да прошири своје захтеве према Бугарској. Британски посланик у Београду Пеџет прокоментаришао је чланак „Самоуправе“ од 22. децембра (4. јануара 1913) као мегаломанију, установљавајући антагонизам око Куманова, Велеса, Прилепа и Битоља. Пеџет је жалио што такво писање српске штампе налази ехо у Русији.⁶⁵

Порта је последњих дана децембра схватила да тактичким предлозима треба да помогне силе Тројног савеза (свакако на основу објашњења која је турском министру иностраних дела давао аустријски амбасадор). Уместо разговора са победничким балканским државама око закључења мира, она је желела да преуређење стања на Балканском полуострву препусти великим силама, како би преко сила Тројног савеза извукла што може извући. Њена је идеја била да се границе могу повући искључиво на основу етничког мерила. Тиме је мислила да за Албанију задржи Скадар, Јањину и делове Косовског вилајета, док би тзв. аутономна Македонија са Солуном обухватила све остале срезове (и била

⁶¹ Стр. 318, бр. 420, Петроград 30. XII 1912.

⁶² Стр. 317—8, бр. 418, Лондон 28. XII 1912.

⁶³ Стр. 319, бр. 422, Ц. Бјукенену, Лондон 30. XII 1912.

⁶⁴ Стр. 320, бр. 423, Лондон 30. XII 1912.

⁶⁵ Стр. 374—5, бр. 468, Београд 8. I 1913.

би под султановим суверенитетом). Како етнички односи за већину спорних области нису били како треба познати, Порта је тиме желела да добије бар месец дана времена, како би придигла своје оружане снаге и одбила од Једрена и Тракије балканске савезнике.⁶⁶

Пашиић је 28. децембра изјутра посетио британског посланика, пометен вешћу из Лондона да аустријска влада инсистира да у Албанију, поред Охридског језера, укључи Призрен, Ђаковицу и Пећ. Изјавио је да Србија никад не би могла пристати на такву граничну линију, и да већ учињене концесије стварају незадовољство у земљи, јер као да Аустрија треба да замени вековног непријатеља Турску. Пашиић је изјавио да би он лично могао да поднесе оставку, али да то не чини јер се тиме ништа на ствари не би добило, пошто се у Србији жели да се силом одупре таквом прекрајању граница. Због тога је тражио да се телеграфише Греју, како би помогао захтеве Србије.⁶⁷ Италијански амбасадор у Лондону имао је слична обавештења: да Срби највећу важност придају Призрену и Пећи, да су се помирили да Дебар уђе у састав Албаније, док Ђаковица нема ону важност коју имају Призрен и Пећ. Италијан је ту видео могућност трговине у корист италијанског штићеника Црне Горе — да се Ђаковица уступи за Скадар који би припадао Црној Гори. Он је рекао да Аустрија јако жели да добије планину Ловћен и да се и ова мже наћи у компензационим разговорима, но да ту Црна Гора не треба да улази у преговоре, јер ко држи Ловћен држи и Цетиње. У погледу српског учешћа у међународној прузи до неутралног пристаништа, био је мишљења да то учешће не треба да буде ограничено само на српски финансијски допринос, већ да Србија буде на равној ноzi са велесилама и у контроли железнице. Греј се с тим сложио. Греј, међутим, није дозволио да се Србији стегне право да увози и у време рата муницију, јер би аустријска флота имала могућност да се обрачуна са тим довозом својим бродовима на пучини а не само у луци.⁶⁸ У погледу Скадра Италија је била у незгодном положају: обавезивали су је уговори од 1897 и 1900. према Аустрији, као што је знала да је град несумњиво арбанашки по живљу, али је држала да је врхунска потреба да се одржи слојан рад међу велесилама и да се избегне опасност по династију Петровића ако би Скадар био изгубљен за Црну Гору. Зато је решење маркиза Империјалија (27 децембра) било да се дискусија о Скадру одложи за време кад атмосфера буде чистија и погоднија за преговоре.⁶⁹

Првога јануара 1913. гроф Бенкендорф је прочитао лорду Онслоуу аустријски ед-мемоар у вези с предлозима на конференцији амбасадора са примедбама руске владе. Аустријанци су за-

⁶⁶ Стр. 431, бр. 424, Цариград 31. XII 1912.

⁶⁷ Стр. 324, бр. 427, Београд 31. XII 1912.

⁶⁸ Стр. 322, бр. 425, Лондон 31. XII 1912.

⁶⁹ Стр. 428, бр. 433, Р. Роду, Лондон 1. XII 1912.

пазили да је непотребна специјална неутрализација луке кад би цела Албанија била неутрализована; руска влада је начелно прихватила примедбу, али је додала да има две врсте неутрализације, те ова мора бити прецизно дефинисана: једна неутрализација која укључује рушење свих утврђења и друга која дозвољава да се ова задрже; ако би се велесиле одлучиле за другу алтернативу, лука би морала бити стављена под посебне одредбе. У погледу појма „међународна пруга“ Балплац је претпостављао да то значи да ће изградња и експлоатација пруге бити у рукама шест велесила, да ће оне гарантовати коришћење железнице преко једне међународне компаније, којој би концесију дала арбанашка влада, и да пруга и лука буду отворене свим државама за сва времена; ако би то била садржина и руске дефиниције појма, бечки кабинет не би правио питање од фразе „резервисано за Србију“ у руском предлогу на првом састанку амбасадора.⁷⁰ Немачки амбасадор је такође приметио Греју да у вези с Албанијом има неколико тачака које су сувише важне да би се могле назвати тачкама појединости; пошто су истог мишљења били још један или двојица амбасадора, та су питања остављена за који каснији дан конференције.⁷¹

С обзиром на то да је Аустрија захтевала да се Албанија прошири, појачана је концентрација српских трупа на арбанашкој граници, мада су се српске трупе повлачиле из Албаније. И Русија је још држала резерviste под заставом, те је Сазонов пожелио да се убрза дискусија о арбанашком питању на састанцима амбасадора. Француски амбасадор Камбон био је против кампањског рада и аларма и да се нико не треба узнемиравати оним што чини Аустрија. Греј је такво мишљење превео на свој начин: не може се расправљати о арбанашком питању ако Беч настави да врши својеврстан притисак. На изјаве српских официра у Драчу да ће тамо и остати, Греј је амбасадорима изјавио да су то детињасте изјаве на које се нико не мора освртати, јер кад се мир закључи и српске трупе ће морати напустити арбанашку територију. Греј је поручио италијанској влади која је са бечким кабинетом расправљала о арбанашком питању да се мора наћи неки начин да се задовољи Црна Гора; ако се ова задовољи, ни Русија неће правити даља питања. Греј је држао да треба најпре решавати питање црногорско-арбанашке границе, јер ако се ту среде ствари, Аустрија ће бити попустљивија у погледу Призрена и Пећи, а можда и Ђаковице.⁷²

У питању Скадра требало је мало опустити верност Русије. У разговору са британским амбасадором (4. јануара) Сазонов је рекао да неће примити сувише далекосежне обавезе у погледу Скадра, јер то питање није тако значајно да би било повод европском рату. Како је Русија ипак била морално обавезна да подр-

⁷⁰ Стр. 332, бр. 436, меморандум лорда Онслоуа, Лондон 1. I 1913.

⁷¹ Стр. 335, бр. 437, Ф. Картрајту, Лондон 2. I 1913.

⁷² Стр. 349, бр. 444, Ф. Бартију, Лондон 3. I 1913.

жава Србију и Црну Гору, он је био мишљења да прво треба сачекати да немачка и италијанска влада изнесе своје мишљење. Из разговора с аустријским амбасадором Сазонов је сазнао да Беч мисли да од Скадра начини арбанашку престоницу, како би му било лакше да свој утицај остварује преко околних католика. Сазонов је на то одмах окренуо пажњу италијанском представнику, рекавши да неће бити у интересу Италије да се арбанашка престоница смести на крајњем северу земље; овоме је рекао и то да је у интересу Италије да ради да се Скадар додели Црној Гори, како би се обезбедила династија Петровића. Сазонов је ипак инсистирао на томе да се, ако Црна Гора не добије Скадар, тој малој земљи учини каква материјална сатисфакција, и у том смислу говорио је да би Црна Гора могла задржати Шенђин.⁷³

Сазонов је већ тада рачунао да Скадар замени за добитке на источној арбанашкој граници. То је Бенкендорф изнео Греју 8. јануара. Греј је руском амбасадору саопштио сугестије аустријског и италијанског амбасадора за компромисе и одмах додао да не би могла доћи у обзир јужна граница српске мапе, која Грчкој оставља део Валонског залива.⁷⁴ Одмах се јавила и Србија својом изјавом: после закључења мира покориће се вољи Европе и повући ће са јадранских обала своје трупе, али очекује да се од ње неће тражити и друге жртве, јер би у очајању могла учинити нешто што не би било предвиђено.⁷⁵ Био је то Пашићев прилог општем расположењу за компромисе.

У међувремену Греј се обратио Риму, тражећи да Италија и Аустрија нађу неки начин да се преброде тешкоће око Скадра, јер може доћи до застоја па и прекида амбасадорских састанака. Као накнада за Скадар, према Греју, могла је бити железничка или трговинска концесија. Русија је већ жртвовала српски излазак на Јадран и Британија не може тражити све нове концесије од те велике силе. Док се не реши питање замене за Скадар, Греј није намеравао да даље покреће питања у вези с Албанијом.⁷⁶

На те савете се одмах одазвао Берхтолд, који је британском амбасадору ставио до знања да Аустрија не може да попусти у погледу уступања Скадра. Постојали су, по њему, расни и верски разлози због којих се тај град не би могао предати Црној Гори. Скадар под црногорском влашћу био би извор незадовољства која би потресала и Црну Гору и Албанију, те би велесиле поново имале посла, с обзиром да би гарантовале неутралност Албаније. Италија је још подржавала жељу краља Николе за Скадром, али је веровао да то италијански краљ чини из куртоазије према овом тасту и да на томе неће озбиљно настојати. Кад је реч о надокнади, Берхтолд је сматрао да је Црној Гори потребна плодна земља, која би

⁷³ Стр. 353, бр. 449, Петроград 4. I 1913.

⁷⁴ Стр. 375, бр. 469, Ц. Бјукенену, Лондон 8. I 1913.

⁷⁵ Стр. 377, бр. 472, прилог.

⁷⁶ Стр. 35314, бр. 450, Р. Роду, Лондон 4. I 1913.

се могла добити исушењем мочвара Бојане и уступањем равнице према Пећи.⁷⁷

Ни Немачка у то време није била расположена према српској влади, јер ова није била у стању да контролише своје војне власти. Десетог јануара у немачком министарству спољних послова примљен је српски отправник послова који је обавестио Цимермана да ће се српске трупе повући из Драча, али тек по потписивању мировног уговора. Тај додатни услов толико је онерасположио немачког функционера да је оштро одвратио српском представнику да за такву вест једва да је било вредно уложити труда да се дође у министарство. Захтеви српске владе у вези са српско-арбанашком границом такође показују крајњу неразборитост и одсуство сваког смисла за пропорције. Ако би се усвојила српска линија која је означена као минимална, Албанији не би остала територија о којој би било вредно говорити.⁷⁸

Бенкендорф је (14. јануара) говорио са много узбуђења о арбанашком питању (које се све више ишчауривало из питања о судбини Албаније). Био је мишљења да би и о питању Скадра и о питању арбанашке источне границе требало расправљати онако како су то успеле руска и аустријска влада да се погоде око трговинског изласка Србије на море (с правом увоза муниције и у доба рата). Бенкендорф је поновио Сазоновљево тезу да би Русија била спремна да Аустрији попусти у питању Скадра, ако би ова показала разумевање за српски предлог арбанашке источне границе. Греј је изрекао мишљење да би Беч прихватио компензацију, али да би се ова могла односити само на Пећ и Призрен, евентуално и на Дебар, али не и на остало. О Скадру је Греј оматрао да је то арбанашки град и да не би било разборито град предати Црној Гори. Бенкендорф се у суштини с тим сложио, али је додао да ако Русија буде почела да попусти код Скадра, мораће то да учини и код арбанашке источне границе. Греј се на то надовезао тврдећи да су нека места на која Срби полажу право, као Ђаковица, такође арбанашка насеља. Бенкендорф је изнео следећи резон: на спорном подручју постоје прави Арбанаси, прави Срби, лажни Арбанаси и лажни Срби; многи који се и у Ђаковици називају Арбанаси то у ствари нису, јер како би се иначе могло разумети да се у Ђаковици употребљава и српски језик.⁷⁹

Средином јануара 1913. Бугарска је помагала Србију. Председник бугарске владе рекао је британском посланику да је мобилизација аустроугарске војске подстакла румунске захтеве и да је кабинет имао муке да најстрожом цензуром спречи запаљиве чланке против Двојне монархије. На изјаву аустроугарског посланика да аустријска војска не може бити демобилисана док Срби

⁷⁷ Стр. 374, бр. 467, Беч 8. I 1913.

⁷⁸ Стр. 386—7, бр. 85, Берлин 10. I 1913.

⁷⁹ Стр. 466, бр. 507, Ц. Бјукенен, Лондон 14. I 1913.

не евакуишу Драч, Гешов је изјавио да Србија не може да повуче војску из Драча све док мир не буде званично проглашен. Гроф Тарновски је потом додао да и руске припреме на граници практично чине немогућом демобилизацију аустријске војске. Грчка, као трећи Србијин савезник, водила је тада рачуна само о својим интересима, те се трудила да прошири своје трговинске повластице у Солуну, а у погледу арбанашких граница помагала је настојање Беча и Берлина да се Скадар задржи за Албанију и постане престоница и да се Арбанаси што више задовоље на северним странама (како би били попустљивији на јужним међама). Грчки посланик у Софији био је чак мишљења да Црна Гора не треба да изазива Аустро-Угарску, јер би ова могла захтевати и Ловћен, да осигура своју которску луку.⁸⁰ У Софији се причало да су у Петрограду настављени тајни преговори између Сазонова и италијанског отправника послова у погледу арбанашких граница. Постигнуто је да Елбасан постане арбанашка престоница а не Скадар, као центар аустријске пропаганде у Албанији. У Петрограду се претпостављало да би Беч могао понудити Скадар Црној Гори, али у замену за Ловћен. Британски посланик у Софији је веровао да би Аустрија за „каторске висове“ уз Скадар пристала да се Црној Гори прикључи и Шенђин, док ће око Пећи правити тешкоће. Против трговине Ловћеном Италија је стављала своје стратетијске интересе у Јадрану.⁸¹

Пред амбасадорску седницу о скадарском питању Греј је тражио у Берлину да утичу на Балплац да буде мање крут у расправљању, јер је свима у интересу да се постигне компромис, али ипак не тако да се Призрен и Пећ сматрају ценом за Скадар. Греј је покушао да као неког посредника између Аустријанаца и Руса искористи немачког амбасадора у Лондону Лихновског. Овај је нашао да су обе стране чврсто ушанчене, те је мислио да би се за Скадар Аустрија лако могла навести да попусти у питању Призрена и Пећи. Греј се с тим сложио, али је сматрао да је цена мала.⁸²

Пошто од Немаца није било никакве користи, морало се радити у Бечу. Греј је скренуо пажњу да је руско јавно мињење раздражено против Аустрије и да је царској влади тешко да покренуте друштвене слојеве држи под контролом. Беч треба да рачуна с тим да је ситуација у Русији побољшана у односу на ону која је постојала у време анексионе кризе, пре свега кад је реч о државним финансијама и војсци. Пониженост Русије види се и по држању Бенкендорфа, који је миран и разборит човек а који се осећа нелагодно у погледу будућности, јер се не може наћи компромис ни кад је реч о Албанији.⁸³

⁸⁰ Стр. 416, бр. 514, Софија 16. I 1913.

⁸¹ Стр. 424—5, бр. 526, Софија 18. I 1913.

⁸² Стр. 419—20 и 422—23, бр. 520 и 523, Е. Гошену, Лондон 17. I 1913.

⁸³ Стр. 432, бр. 538, Ф. Картрајту, Лондон 21. I 1913.

Резиме расправе на амбасадорској седници 22. јануара начинио је француски амбасадор. Он је почео констатацијом: „Скуп, још не приступајући питању утврђивања граница Албаније у његовој целини, бави се питањем Скадра“. Бенкендорф је иступио против укључивања Скадра у Албанију због црногорског династичког питања. Поред тога, и народ Црне Горе тражи тај град како би земља добила прави економски излаз из тешке ситуације а и како би се решило озбиљно стратегијско питање. Руска обавештења су указивала да је црногорски краљ у опасности да изгуби престо ако би, после превеликог војничког напора народа, био принуђен да прими наметнуто решење. Аустроугарски амбасадор је томе супротставио тврдњу да је Скадар битно арбанашки град и да га народ Северне Албаније сматра својом престоницом у политичком, економском и духовном смислу; шира скадарска околина је католичка, да ту Аустрија одржава свој протекторат већ готово столеће и по и да јој таква ситуација намеће обавезе да се бори да Албанија не изгуби једно такво средиште. Претензије краља Николе на Скадар нису оправдане ни по законским титулама, ни војничким успесима ни жељом локалног арбанашког становништва. Руски амбасадор је напоменуо да брига Аустрије за католике не би као нужно захтевала укључење католика северне Албаније у нову државу, јер се католици у Црној Гори никад нису жалили на подређен положај, јер је влада Цетиња једина у широј области која је закључила конкордат са Светом Столицом. Амбасадор Италије подржао је аустријско гледиште, наводећи да најпре треба водити рачуна о осећању народа Скадра који не би могао разумети да мора бити лишен Скадра у тренутку кад се ствара аутономна Албанија. Немачки амбасадор је подржао Аустријанца, а Греј и француски амбасадор Бенкендорфа. Скуп је потом решио да се одгоди дискусија док се не консултују владе.⁸⁴

Постизање компромиса, према мишљењу француског амбасадора Камбона, требало би почети тако да било аустријски било италијански амбасадор изнесу свој предлог о арбанашком питању у целини; он о Скадру није очекивао никакву новину „али би можда нешто сутерисали у вези с другим стварима које би се могле дати Црној Гори, на пример, у вези са скадарском равнином, исушењем језера, наводњавањем, и тако даље“ Предложио је да се види са Империјалијем и да потакне да такав предлог поднесу било он било Аустријанац. С том се иницијативом Бенкендорф сложио. Греј је при томе више нагињао накнадама на источној арбанашкој граници, тј. у корист Србије.⁸⁵ Истога 23. јануара Греј је примио отправника послова српског посланства С. Грујића, коме је саопштено да су велесиле примиле на знање изјаву српске владе о повлачењу њене војске из Албаније „пошто Силе буду

⁸⁴ Стр. 437, бр. 543, Ф. Картрајт, Лондон 22. I 1913.

⁸⁵ Стр. 440, бр. 548, Ц. Бјукенену, Лондон 23. I 1913.

утврдиле њене границе (арбанашке)“.⁸⁶ Немачки амбасадор је хтео да се придружи компромисном настојању те је подстакао своју владу да у Бечу добије обећање да се Аустрија неће противити разговорима да се Црној Гори уступи део скадарске равнице. Одговор из Берлина је био да Беч ни у погледу скадарске равнице није спреман ни на какву нагодбу.⁸⁷

На следећој амбасадорској конференцији Греј је начео компромисну формулу постављајући питање да ли је могуће Црној Гори обезбедити побољшање у погледу режима вода у скадарској регији. Гроф Менсдорф је одмах напоменуо да би било тешко град Скадар сепарирати од своје околине, али да је могуће размотрити питање регулације тока реке Бојане, те исушењем терена како са црногорске тако и с албанске стране добити обрадиво земљиште, тим пре што већ постоје о томе неке студије и што је питање било већ напола решено у преговорима између Црне Горе и Аустро-Угарске. Француски амбасадор је набацио питање не би ли се Црној Гори могла препустити и арбанашка обала Бојане. Аустријски амбасадор је такву могућност отклонио наводом да би тако Скадар био одсечен изласка на море и да је обрадива земља потребна и Арбанасима. Француски амбасадор је реплицирао тврдњом да је лука Скадра не ушће Бојане него ушће Дрима. Руски амбасадор је изјавио да његове инструкције налажу да се бори за границе Црне Горе на Дриму с тим да се Црној Гори остави и Скадар. Потом је и аустроугарски амбасадор изнео упутства дата му, која су налагала да се за северну границу Албаније узме ранија турско-црногорска граница, изузимајући само предео Плава, који би се могао уступити Црној Гори, која би главно проширење требало да има у Новопазарском Санџаку. Кад је поменут Санџак, Бенкендорф је рекао да ту нема шта да решава конференција, јер је то питање које треба међу собом да реше Србија и Црна Гора. Маркиз Имперјали се надовезао примедбом да би ипак морало да се води рачуна и о територијалном проширењу Црне Горе на санџачкој страни. Принц Лихновски је приметио да Санџак не може бити само српско-црногорско питање, јер се ту Аустро-Угарска одриче неких стечених права. Бенкендорф је подсетио да не би било у реду да се Црној Гори дају компензације на рачун њене савезнице Србије, него да те компензације треба наћи приликом разграничења Албаније. Поред чисто етнографског становишта постоји и становиште о ратној победи и о томе да су савезници посели територије са мешовитим становништвом. То је тим пре важно с обзиром да нису сви Арбанаси убеђене присталице једне аутономије. Конференција је закључена тиме што је решено да амбасадори консултују о покренутим питањима владе.⁸⁸

⁸⁶ Стр. 441, бр. 549, Лондон 23. I 1913.

⁸⁷ Стр. 443, бр. 554, Е. Гошену, Лондон 24. I 1913.

⁸⁸ Стр. 447—8, бр. 559, Ф. Картрајту, Лондон 25. I 1913.

Истовремено немачки амбасадор је покренуо питање формуле о отоманским дуговима. Његов поднесак предвиђао је да свака страна уговорница пре него што потпише мировни уговор мора да прими део отоманских дугова већ према величини добијене територије. Дугови не би могли постати предмет компензација и за некад дате капитале требало је плаћати 4% камата. Детаље у вези с дуговима требало је разрадити у протоколу који би се прикључио мировном споразуму.⁸⁹

Два црногорска делегата састала су се са Грејом 28. јануара. Изложили су да је црногорском краљу немогуће да попусти у скадарском питању. Рекли су да ће руско јавно мињење бити веома снажно узбуђено ако би Аустрија кренула на Црну Гору. Греј је онда револтирано израчунао да ће све велике силе кренути једна против друге све због Скадра. На то су се Црногорци морали насмејати. Треба спречити, наводио је Греј, да скадарска бомба не експлодира, и то у интересу целе Европе. То се може постићи једино измирењем интереса разних страна. Црна Гора ће добити прилично велику територију па би било штетно да она инсистира да због Скадра дође до европског рата. Делегати су се бранили тиме да оно што ће се добити у Санџаку је безвредно, и да онда остаје само Пећ и Ђаковица.⁹⁰ Од балканских представника са Грејом је разговарао и Е. Венизелос. Он је изјавио да ће Грчка пристати да се Валонски залив резервише за Албанију, с обзиром на претерану осетљивост Италијана у том питању. За Грчку је основно питање био Епир, с тезом: да у мешовитим областима, ако је већина грчка, територија треба да припадне Грчкој.⁹¹ Греј није улазио у питање шта Грци подразумевају под Грком, православног или Грка по пореклу.

У међувремену аустријски и италијански амбасадор обрађивали су појединости. Аустријанац је објаснио питање ушћа Дрима и Бојане, те је закључио да се пловни рукавац Дрима такође улива у Бојану, тако да је само Бојана способна да Скадар повеже са морем. Беч није раније реаговао на одлуку конференције да се самим балканским савезницима препусти да међу собом среде питање утврђивања граница, али је додао да бечки кабинет себи придржава право да да пристанак на укупност територијалних промена. Италијан је такође приметио да је за промене потребан и пристанак италијанске владе.⁹² Аустроугарски амбасадор је учинио примедбу и на питање о отоманском дугу, тражећи да државе концесионари буду консултовани у вези са отплатом дуга који се односи на железнице и њихову експлоатацију на територијама које су одступљене балканским савезницима, тражећи споразум

⁸⁹ Стр. 448—9, бр. 539, прилог, Лондон 25. I 1913.

⁹⁰ Стр. 452, бр. 564, грофу Салису, Лондон 28. I 1913.

⁹¹ Стр. 456, бр. 569, Ф. Елиоту, Лондон 29. I 1913.

⁹² Стр. 455, бр. 569, Ф. Картрајту, Лондон 29. I 1913.

око губитака насталих ратом и споразум свих заинтересованих о будућности тих железница.⁹³

Тридесет првог јануара немачки амбасадор је предложио да се област Кастрата додели као компензација Црној Гори, мада је рекао да то чини преко добијених овлашћења и мада сматра да ће Беч од тога правити питање. Он је понуду учинио зато што је желео да овакако за Албанију задржи Ђаковицу и Дебар, без којих би градова, према његовом мишљењу, Албанија била сувише уска. Греј је у погледу Дебра рекао да га је Буршије (свакако Француз из париске делегације), који је добро познавао тај крај, обавестио да је Дебар пола бугарски (=македонски) и да се не може сматрати арбанашким у апсолутном смислу речи. Греј је достигнути напредак у преговорима овако резимирао немачком амбасадору: да Црна Гора добије десну обалу Бојане без Тарабоша, да ће јој бити дозвољено наводњавање и контрола вода, и да ће та питања бити стављена под међународну контролу а не под чисто арбанашку односно аустријску; да би се на име компензације добила и Пећ и Призрен; да би било корисно да Немачка поради у Бечу да се Црној Гори преда и област Кастрата, но да Греј сумња да би то Аустрија допустила; да се копља неће много ломити око Дебра и Ђаковице, јер да Аустрија ту није вољна да попусти. Немачки амбасадор се сложио да је Грејов резиме адекватан постигнутој ситуацији. Застој у даљем раду амбасадорске конференције настао је зато што је Бенкендорф морао још да сачека мишљење своје владе.⁹⁴ У разговору са Камбоном Греј је о немачкој понуди рекао да она само обезбеђује даљи компромисни поступак, али да је он сасвим недовољан за Русију.⁹⁵

У међувремену вођени су преговори и између аустријске и српске владе. Гроф Берхтолд је одговорио да тачке о којима може да се расправља са београдским кабинетом су: нови трговински уговор, транзитне погодности за аустријску трговину на српским железницама, повезивање босанског железничког система са српским и право да српска влада купује у Македонији дуван за аустријски монопол под истим условима који су били пре рата. Берхтолд је наговестио да би се створио леп утисак ако би Пашић дошао у Беч ради разговора о тим питањима. Пашић је одговорио да није подесно започињати разговоре док се не закључи мир. Због тога би морала да отпадне и његова посета Бечу, утолико пре што би она могла да изазове подозрења код балканских савезника а у Србији би се повећале анимозности према Монархији. Пашић је са британским послаником започео разговоре и о Солуну, сматрајући да би Солун имао да буде под контролом савезника, а да би граница између Бугарске, Србије и Грчке требало

⁹³ Стр. 455, бр. 568, Ф. Картрајту, Лондон 29. I 1913.

⁹⁴ Стр. 466—67, бр. 581, Е. Гошену, Лондон 31. I 1913.

⁹⁵ Стр. 466, бр. 580, Ф. Бертију, Лондон 31. I 1913.

да буде тако повучена да се свакој држави обезбеди слободан приступ подручју које окружује заједничку луку. Пашић је потенцирао питање о Солуну већ зато што би решење о трговачком изласку на Јадран претпостављало доста времена да се изгради пруга и лука.⁹⁶ Председник српске владе је у исто време спремао нове инструкције за Лондон, у којима је стајало: укључивање Пећи, Ђаковице, Призрена и Дебра у српску државу представља само прихватање српских историјских аспирација и географских разлога, нарочито после жртава које је она учинила изласком на арбанашку обалу, што је учињено према жељама великих сила. Српска влада је молила Греја да помогне руско становништво, јер, пошто добије поен у вези са Скадром, Аустрија треба да попусти у погледу источне арбанашке границе. Пећ би припала Црној Гори. У вези с тим, Греј је унео у свој записник да је извесно да Пећ и Призрен неће бити у саставу будуће Албаније; тешкоће са Ђаковицом и Дебром су велике и да Аустријанци предлажу само компромис у вези са Дебром.⁹⁷

Греј је настојао да добије информације о становништву спорних градова. Њему је речено да је Скадар несумњиво арбанашки као што је и Ђаковица практично чисто арбанашка варош. Са Скадром би Црна Гора имала само невоља, јер њим не би могла да управља. Како је било противречних података о племенима око Скадра, Греј је помишљао на то да би се спорне тачке могле како ваља решити само одласком на лице места неке међународне комисије. Немачка влада а посебно немачки амбасадор у Лондону учинили су значајан притисак на Аустро-Угарску да пристане на модификацију линије коју је Аустрија првобитно предложила. У томе се и успело на амбасадорској седници 6. фебруара, и то су биле крајње концесије које су од Беча добијене; на жалост, оне нису задовољавале Русију. Греј је Лихновском указао на то да се од Русије не може очекивати да попусти на целој линији — у питању јадранске луке, Скадра, Ђаковице и Дебра. Немачки амбасадор је истицао да је и Аустрија већ доста попустила — у погледу Санџака, у питању ширења Србије према Солуну, препуштајући Србији и Црној Гори Призрен и Пећ, слажући се да се нека племена око Скадарског језера укључе у Црну Гору. Греј је у тој ситуацији био радознао како на ново стање ствари гледа Сазонов и има ли у виду какав нови предлог.⁹⁸

У то време био је у посети руском цару принц Хоенлоуе, који је за цара Николаја донео писмо аустријског цара. Руски цар је одговорио у веома пријатељском тону, стављајући нагласак на

⁹⁶ Стр. 470, бр. 584, Београд 1. II 1913.

⁹⁷ Стр. 474, бр. 589, Београд 4. II 1913. — Око укључења Пећи и Ђаковице у Србију (Црну Гору) види и: стр. 475, бр. 594 (Петроград 5. II 1913) и стр. 478, бр. 592 (Петроград 5. II 1913).

⁹⁸ Стр. 479, бр. 594, Ц. Букенен, Лондон 6. II 1913. — Резиме амбасадорске седнице од 6. II 1913: стр. 489, бр. 605, Ф. Бертију, Лондон 10. II 1913.

уступке које је учинила Русија. У разговору са принцем Сазонов је нагласио да ако Црногорци заузму Скадар да га ни за шта неће хтети вратити. Принц је изразио мишљење да би заузеће Скадра представљало нову ситуацију. Сазонов то мишљење није нарочито примио к срцу, јер је држао да је принчево саопштење не би везивало. Греј се с тим морао сложити, јер је још ранијих дана аустријски амбасадор у Лондону Менсдорф казао, као из сопствене побуде, да аустријско становиште о Скадру неће бити измењено ни у случају да Црногорци заузму Скадар.⁹⁹

Обрада Сазонова допала се не само британском амбасадору Бјукенену, него и представнику Немачке. Немац је тражио од руског министра спољних послова да учини предлоге. Овај је сматрао да као источну арбанашку границу треба узети Дрим, као компромис између првобитне линије коју је предложила Србија а Русија подупрла и линије коју је предлагала Аустрија; он је допустио да је тачна тврдња да већина градова који би тако припали Србији има претежно арбанашко становништво, али је указао да су села око тих градова српска; кад је реч о Црној Гори, он је остао на ранијем предлогу да се Црној Гори уступе обе обале Бојане. Пошто је немачки амбасадор начео Сазоновљево изјашњавање, дочекао га је Бјукенен. Овај је скренуо пажњу на један моменат који је дотле испуштен из вида: Русија се у околностима кад се у Скадру налазила турска војска лако сагласила да се иде на компромис за тај Скадар; ако град падне у руке Црногораца, то више неће бити могуће, јер га Црногорци и њихов краљ неће хтети предати и онда остаје да се укрсти оружје, односно да се црногорски краљ одрекне престола.¹⁰⁰ Једанаестог фебруара Бенкендорф је Греја и Камбона упознао са инструкцијама које је примио. Греј је био мишљења да Сазонов треба да поднесе своје противпредлоге, у којима би се јасно рекло да Скадар треба да припадне Албанији, а да Ђаковица и Дебар треба да буду искључени из њеног састава. Греј је сматрао да ће и око таквог предлога бити тешкоћа, но он би предложио касније међународну комисију (за коју је Бенкендорф добио сагласност у упутствима). Греј је предложио савезничким амбасадорима да о предложеној замени обавести немачког амбасадора, како би овај порадио да се умањи аустријска упорност у вези са предлогом.¹⁰¹

У том смислу, мада не изричито, говорио је Стојан Новаковић, шеф српске делегације, са Грејом 10. фебруара.¹⁰² Истога дана Пашић је саопштио британском представнику у Београду да ствари не могу испасти добро ако се мисли да се Ђаковица и Дебар укључе у Албанију. Он је при томе истицао географски положај тих вароши и расположење које је у Србији створено

⁹⁹ Стр. 483, бр. 599, Петроград 8. II 1913.

¹⁰⁰ Стр. 483, бр. 600, Петроград 8. II 1913.

¹⁰¹ Стр. 491, бр. 608, II. Бјукенену, 11. II 1913.

¹⁰² Стр. 488, бр. 608, Београд 10. II 1913.

због Пашиневе наводне попустљивости, што води његовој оставци, рату и поразу од Аустрије.¹⁰³ Записник амбасадорске седнице од 6. фебруара заиста је био поразиан за интересе Црне Горе и Србије. Граница би ишла од ушћа Бојане до тачке око Рускули, потом на Скадарско језеро, препуштајући Албанији Тарабош и дајући Црној Гори око језера само Хоте и Груде и проширење језерске површине до залива Лицени Хотит. Кастрати би припали Албанији, као и Гусиње, Плав и Пећ, искључујући само манастир Високе Дечане. Дебар, Ђаковица и Љума дошле би Албанији, а само Призрен Србији. Црна Гора би стекла обрадиве терене исушивањем и иригацијом, на чему би радило једно међународно друштво.¹⁰⁴ Греј је отправнику послова британског посланства стављао у изглед Србије само Призрен, Пећ би припала Црној Гори, док је за Ђаковицу и Дебар сматрао да би било ризиковати рат, који не би могао бити добијен. Добици у Санџаку и на другим странама већ су били толики да Србија није могла бити незадовољна исходом своје победе.¹⁰⁵

Пошто је примио Сазоновљев противпредлог, Греј га је приватно саопштио амбасадорима Тројног савеза. Аустријанац је био веома разочаран тиме што је руска линија искључила из састава Албаније Тарабош, равницу Љуме, Ђаковицу и Дебар; она је први пут дозволила да се Скадар да Албанији. Основни проблем су остали Ђаковица и Дебар. Руска нова линија се веома приближила аустријској и у питању су заиста били само градови. У случају да Аустрија попусти код Ђаковице и Дебра, било је јасно да би Русија попустила у погледу Тарабоша и љумске равнице.¹⁰⁶ Аустријски амбасадор је 20. фебруара дао Греју одговор на питање које је изгледало као последње да се установе северне и источне границе Албаније. Он је рекао да је пет градова било спорно, да је Беч попустио код два (Пећ, Призрен) а Русија само код једног (Скадар) и да од преостала два града Аустрија може да се повуче кад је реч о Дебру али не и кад се ради о Ђаковици. То би била последња жртва коју је могао да учини аустријски министар спољних послова Берхтолд да би се избегло да се прекине рад амбасадорске конференције. Греј је закључио да у тим околностима Сазонов ризикује да због инсистирања на Ђаковици може доћи до прекида рада конференције. Греју је речено да је Ђаковица варош са само 6.000 становника, тако да Русија не би могла сматрати својим неуспехом ако је извукла три значајнија града — Пећ, Призрен и Дебар.¹⁰⁷ Лихновски је био мишљења да би била могућа и замена ако би српској страни више

¹⁰³ Стр. 487, бр. 603, Београд 10. II 1913.

¹⁰⁴ Стр. 489, бр. 605, Ф. Бертију, Лондон 10. II 1913.

¹⁰⁵ Стр. 493, бр. 619, Берклију, Лондон 12. II 1913.

¹⁰⁶ Стр. 499, бр. 619, Е. Гошену, Лондон 15. II 1912; стр. 501, бр. 621, Ц. Бјукенену, Лондон 15. II 1913.

¹⁰⁷ Стр. 514, бр. 634, Ц. Бјукенену, Лондон 20. II 1913; стр. 518—19, бр. 642, Ф. Картрајту, Лондон 20. II 1913.

одговарала Ђаковица од Дебра.¹⁰⁸ Истога дана дошао је Греј у посету српски делегат М. Веснић, поновивши аргументе о Дебру и Ђаковици и о томе да је Србији немогуће да попусти. Греј је упитао ко држи Ђаковицу, на шта је Веснић одговорио да је држи Србија, јер само Пећ треба да припадне Црној Гори. Греј је нагласио да су и Призрен и Пећ добијени руском подршком и да Србији остаје да ратом ризикује ове што је постигла у нади да ће добити и Дебар и Ђаковицу. Занимљиво је да му није рекао да је добијен и један од та два града.¹⁰⁹

Да се позитивно реши питање Ђаковице и Дебра Русија је извукла верски аргуменат — у та два града има словенских верских установа које се не могу предати арбанашкој муслиманској држави. Поред тога, српска војска неће хтети да напусти та два града. Сазонов није могао навести ни један други уступак да би се Аустрија навела да попусти у питању та два града. Он је сматрао да је Аустрија на потезу и да она свакако неће ризиковати да загази у рат због једног или два града. Бјукенен је казао да исти предлог може дати и Аустрија, да Русија повуче потез. Сазонов је потом објаснио да Призрен и Пећ и нису били прави уступци, јер Аустрија никад није озбиљно мислила да их захтева за Албанију. Русија је учинила ове уступке које је могла и зато треба да сачека даљи развитак ствари. Аустрија тешко да ће покушати оружаном руком да тера Србе из поменута два града; ако то буде учинила, значи да се одлучила на рат.¹¹⁰ Знак да Русија рачуна и на даље оружане акције био је Бенкендорфов предлог да велике силе интервенишу код ратујућих страна да се становништво опкољених градова Скадра, Јањине и Једрена, мада се оно делом већ распршило, може повући да не би трпело од ратних операција и оскудице у храни.¹¹¹

Став Н. Пашића тих дана био је сличан држању Сазонова. Британском посланику Пеџету се учинило да Пашић готово нема воље ни да дискутује о Дебру и Ђаковици. Слегао је раменима, одмахнуо главом и само рекао да му је веома жао што ствара досаду Силама Тројног споразума, али да у погледу Ђаковице и Дебра Срби не могу и неће да попусте. Кад би он то сам и хтео, то не би допустили јавност и војска. Ако Аустрија прибегне сили, Срби ће пружити отпор, а ако од Русије не буде дошла помоћ и Срби буду поражени, прићи ће Аустрији да из лошег посла извуку што могу више. Генерални секретар министарства иностраних дела, Стефановић, био је комуникативнији али исто тако непоколебљив. За Ђаковицу је рекао да постоји природна граница, планински венац неколико миља југозападно од вароши;

¹⁰⁸ Стр. 516, бр. 638, Е. Гошену, Лондон 20. II 1913.

¹⁰⁹ Стр. 517—18, бр. 641, Р. Пеџету, Лондон 20. II 1913.

¹¹⁰ Стр. 522, бр. 645, Петроград 21. II 1913.

¹¹¹ Стр. 539—40, бр. 659, Е. Бертију, Лондон 25. II 1913; стр. 528; бр. 650, Е. Гошену, Лондон 23. II 1913.

ако би се прешло преко те природне препреке, настао би сталан раздор, јер би Аустрија охрабривала Арбанасе да нападају Србију; ова би се излагала великим издацима да држи трупе на граници како би се супротстављале таквом стању ствари. На питање о војној помоћи Србије Црној Гори под Скадром Стефановић је одговорио да је таква помоћ слата и Бугарској и да би било тешко одбацити апел Црне Горе; из начина на који је Стефановић говорио, Пеџет је стекао утисак да помоћ баш није радо дата и да ће требати да прође извесно време пре него што српске трупе стигну до црногорских положаја. Стефановић је био неодређен и здвојан у погледу скадарског питања: пад у руке Црногораца допринео би даљим опасностима и компликацијама; Скадар у арбанашким рукама постао би главно средиште из кога би Аустро-Угарска подстицала Арбанасе против Црне Горе и Србије.¹¹²

Греј се вајкао да је амбасадорска конференција постала дипломатски ћор-сокак што Аустрија због питања престижа неће да уступи и Баковицу, која се без силе неће узети из орпских руку. Аустријски министар иностраних дела, мада веома одлучан у својим саопштењима о Баковици, учинио их је у тако пријатељском тону да се Греј устегао да му упуту било какав позив који би га могао увредити. Како су његови лични напори да изнуди задовољавајуће решење били исцрпљени, сматрао је да ствар треба изнети пред министре Тројног савеза и приказати положај онакав какав је. То је требало учинити пре састанка амбасадора којим би почео застој или прекид рада амбасадорске конференције.¹¹³ У таквој ситуацији Берхтолд је настојао да рачуна без остатка. Ако Русија тражи Баковицу за Србију због неког малог православног манастира, овај може добити екстериторијална права поред арбанашке Баковице. Сазоновљев каснији аргуменат да је Баковица потребна да осигура положај Н. Пашића на унутрашњој српској позорници такође није био прихватљив: Беч је индиферентан за положај човека који је увек био душманин Двојне монархије.¹¹⁴

Греј је добро ушао у политичко-психолошку ситуацију Сазонова. Ако Аустрија попусти у погледу Баковице као и Дебра а Русија затим прихвати остатак последње аустријске линије, Русија постаје страна која пристаје да се Црна Гора спречи да добије или задржи Скадар. Русија такође мора постати страна која ће се старати да се Србија повуче из свих места договорених арбанашких граница. Русија сад треба да натера Србе да се повуку из Баковице као што мора да отера Црногорце испод Скадра. На једну од тих акција може пристати, али не и на обе. Пошто је Скадар кудикамо важнији за Албанију него Баковица, пре ће

¹¹² Стр. 527, бр. 649, Београд 22. II 1913.

¹¹³ Стр. 528—9, бр. 650, Е. Гошену, Лондон 23. II 1913.

¹¹⁴ Стр. 531, бр. 654, Беч 24. II 1913.

бити ова уступљена Србима него Скадар Црној Гори. Ђаковица је, према аустријским наводима, важан трг за део Албаније. Та околност се може респектовати трговинским аранжманом, тако да би се губитак вароши по Арбанасе мање осетио.¹¹⁵

Као што је Русија иступала као заштитник православља, Аустрија је наглашавала да је она протектор и католика који у Метохизи треба да припадну православним државама. Ако је Беч попустио у национално мешовитим крајевима, где је увек била арбанашка већина и српска мањина, не може у срезовима чисто арбанашким, као што је Ђаковица са околином, јер од народа ипак не може бити важнији било чији манастир. У погледу идеје о слању међународне комисије у Ђаковицу гроф Берхтолд се с њом слагао, али под условом да се у међувремену Ђаковица силом српске власти не претвори у српску варош.¹¹⁶

У Берлину се 1. марта 1913. водио занимљив дијалог између британског амбасадора и немачког министра спољних послова фон Јагов. Јагов је изразио сумњу о томе да би, ако би Аустрија попустила у питању Ђаковице а у међувремену Скадар пао у руке Црногораца, Русија мирно стајала по страни, ако би се нашло за потребно да се Црногорци истерају из освојеног града. Јагов није био нарочито уверен да је Русији баш толико много стало до Црне Горе и њеног краља. Напротив, он је мислио да Русија ради за Србију и да спекулише са могућношћу да црногорска династија управо падне на скадарском питању и да се Црна Гора укључи у Србију; такав би аранжман и Русији и Србији дао све што желе, али он би за друге био неприхватљив.¹¹⁷

На састанку са Грејом отпавник послова српског посланства је у вези са Ђаковицом први пут изнео да је Ђаковица, варош са само 6.000 житеља, за Србију од битног значаја да би се њом добила стратегијска граница. Ако Србија не добије тај градић, арбанашка граница ће бити стално врело немира и опасности за Србију. Србија неће наметнути Европи рат, али пошто је у поседу града, она га просто неће евакуисати и само силом на то може бити принуђена. Аустрија ће задобити утицај у Албанији а потом ће активирати питање Македоније, пошто се заврши рат са Турском. Стога је за будућност потребна стратегијска граница према Албанији, која се може постићи само поседом Ђаковице. Греј је схватио да ће отворити македонско питање, али није видео везу између њега и околности да ли је Ђаковица у склопу Албаније или није.¹¹⁸ Пашићева упорност на стратегији ђаковичког пункта јасно показује да је он већ кројио важнију стратегију од Ђаковице — питање задржавања Македоније за изгубљену северну Албанију.

¹¹⁵ Стр. 543, бр. 664, Е. Гошену, Лондон 28. II 1913.

¹¹⁶ Стр. 542—3 и 543, бр. 663 и 605, Меморандум грофа Менсдорфа и Ц. Бјукенену, 26. и 28. II 1913.

¹¹⁷ Стр. 548, бр. 671, Берлин 1. III 1913.

¹¹⁸ Стр. 554, бр. 681, Р. Пеџету 4. III 1913.

Петог маја аустријски амбасадор је предложио да се сазове састанак амбасадора да се продискутује арбанашко питање и да се региструје да је Ђаковица постала тачка размимоилажења. При томе је изразио мишљење да ако је само она спорна тачка, да би се могао наћи неки компромис. Бечки кабинет би могао пристати да се ђаковички срез преда једној међународној комисији или да се установи слободна трговинска зона око Ђаковице.¹¹⁹

Берхтолду се почетком марта нешто журило са приликама у Албанији. Ту се налазио разлог због кога је био спреман на последњи компромис. Кад је с њим (6. марта) разговарао британски амбасадор, рекао је да будућност Скадра треба да буде коначно решена и да европске силе треба да балканске савезнике обавесте да су повучене границе северне Албаније и да оне неће допустити никакву даљу дискусију о тим међама. Он је веровао да би се у таквим условима Црна Гора и Србија помириле са одлуком Европе.¹²⁰

Истога дана одржана је амбасадорска конференција, на којој је речено да постоји општа сагласност о северној и североисточној граници Албаније те да се може прићи разматрању јужне и југоисточне границе. Решење ђаковичког питања резервисано је за касније, кад се постигне договор о целокупној граници. Решено је да се о тој сагласности обавесте српска и црногорска влада како би наредиле евакуацију својих трупа с арбанашког државног простора. Конференција је примила један меморандум који су предали арбанашки делегати о незавидној ситуацији на територији која се налази под грчком окупацијом, посебно у Валони. У погледу отоманског дуга решено је да се он регулише на амбасадорској конференцији коју би сазвала француска влада у Паризу.¹²¹

Пошто је начелно решено питање доброг дела арбанашких граница оставило се питање уређења те делимично оградаене Албаније. Ту су постојала различита мишљења: Аустро-Угарска је тражила независну државу, а Русија аутономну турску покрајину под султановим суверенитетом; Аустрија је желела као владара једног католичког принца, док је Италија преферирала једног муслиманског, с обзиром да је већина те Албаније несумњиво била муслиманска. Католички владар је био потребан Аустро-Угарској да преко њега остварује свој утицај, као што је за то била потребна и независна државица. Управо због очигледних намера Беча да се сматра кумом и тупором Албаније, Русија је више волела да види Албанију у склопу Османлијског царства, рачунајући да Турци не би дозволили Бечу да се баш толико меша у послове једне њихове покрајине. У Албанији тада није било довољно обра-

¹¹⁹ Стр. 555, бр. 683, Ц. Бјукенену, 5. III 1913.

¹²⁰ Стр. 556, бр. 684, Беч 6. III 1913.

¹²¹ Стр. 558—9, бр. 686 и стр. 560, бр. 687, Ф. Картрајту, Лондон 7. III 1913.

зованих људи да би преузели све функције власти, поготово уз владара странца.¹²²

Амбасадорска конференција од 6. марта није скинула са дневног реда све појединости о уређењу граница, нарочито оне које су биле међусобно условљене, али се могло прићи питању удаљавања српских и црногорских трупа из омеђене Албаније. Поред тога, требало је тиме стати на пут даљем крвопролићу под Скадром као и крвавим обрачунима који су с времена на време практиковани у новим поседима Србије. Састанак амбасадора 6. марта предложио је да се раније саопштење „Силе сматрају да ће Србија бити обавезна да евакуише приморје и територију Албаније, после утврђивања њених граница од стране Сила, чим јој речене Силе буду нотификовале своју одлуку“ понови како Србији тако и Црној Гори. Греј је сматрао да не би било нужно даље расправљати о мање значајним тачкама, као што су обале Бојане. Он је био свестан да је пристанак Русије у погледу Скадра зависан од уступања Дебра и Ђаковице Србији, а да је пристанак Аустрије у погледу Дебра зависио од уступања Албанији не само Скадра већ и целог остатка аустријске линије.¹²³ Већ десетог марта Берхтолд се толико охладио од Ђаковице да је рекао да мисли да се придаје непотребна важност тој варошици, која ће бити остављена без решења и биће коначно решена од стране једне локалне комисије, с тим да до тог времена буде остављена у поседу Србије. За Аустро-Угарску су битне тачке споразума у Лондону од 6. марта биле у томе да се повуче српска војска из Албаније и да престане црногорска опсада Скадра. Берхтолда је веома забрињавао став Србије да наметне нове операције како би пркосила вољи велесила.¹²⁴

Пошто је спречена ескалација рата због неуређених арбанашких граница, Греј је сматрао да му је дужност да мобилише Русију да се ликвидира и невоља око Скадра. Он је увек велесилама говорио да ће, ако се једном постигне споразум, и Русија бити страна у вршењу било ког притиска који је потребан да се издејствује поштовање закључене линије, чак и ако Скадар буде заузет. Због тога је Греј тражио да Сазонов изјави, ако се среди питање Ђаковице, да ће се Русија придружити у спречавање Црне Горе да уђе у Скадар и да обезбеди опозивање српских трупа са територија о којима је постигнут споразум да су арбанашке. Греј је веровао да би Аустрија пристала да се Ђаковица препусти решењу једне међународне комисије, ако се Арбанасима с арбанашког подручја у Ђаковици даду трговинске повластице. Један од разлога за неуступање Ђаковице Србији биле су и вести да српске власти окрутно поступају не само са муслиманима него

¹²² Стр. 561—2, бр. 689, руски меморандум саопштен од де Егера, Лондон 8. III 1913.

¹²³ Стр. 561, бр. 688, Ц. Бјукенену, Лондон 8. III 1913.

¹²⁴ Стр. 564, бр. 691, Беч 10. III 1913.

и са католицима (чак и Словенима); он је, тражећи међународну комисију, тежио да се престане са тим крвавим гоњењима. Раније, док је аустријски министар спољних послова био противан раду међународне комисије, Сазонов је био за њу и нешто је чак предлагао преко амбасадора у Лондону. Касније је Сазонов био противан међународној комисији, али је и Греј био за то да се арбанашком становништву бар у Ђаковици пруже потребне гаранције. Британски конзуларни извештаји су донекле потврђивали наводе о насиљима на територијама које су посели Срби. Најзад, Сазонов је обавештен да српске војне мере у северној Албанији изазивају узнемиреност у Бечу.¹²⁵ Десетог марта аустријски амбасадор гроф Менсдорф је тражио да се од Русије добије јемство да ће се формално обавезати да спречи Црну Гору да задржи Скадар и да осигура опозивање српских трупа са територије за коју је постигнут споразум да је арбанашка, односно да ће се дати Арбанасима трговинске предности ако Ђаковица не буде укључена у арбанашку територију.¹²⁶ Став Сазонова био је у знатној мери паралисан што Аустрија није и формално одустала од Ђаковице, те је цео компромис добио условну димензију.

Једанаестог марта амбасадорска конференција је одлучила да се од Црне Горе затражи да евакуише обалу и територију Албаније, што је значило да прекине са операцијама око Скадра.¹²⁷ Греј је понављао у својим писмима британском амбасадору да се нада да Сазонову утувљује како је Греј снажно изнео руско гледиште у Бечу и Берлину и да сада Русија мора бити спремна да види Црну Гору приморану да се одрекне Скадра. У међувремену је Греј успео да међународну комисију коју је Берхтолд прихватио умери не на питање да ли треба Ђаковица да припадне Србији него да се пруже гаранције арбанашком становништву да ће уживати пуна грађанска права и бити третирано без гоњења и насиља, односно да се Арбанасима с арбанашке територије пруже трговинске предности и крај око Ђаковице прогласи за слободну зону.¹²⁸

Сазонов је 12. марта доставио ед-мемоар британском амбасадору Бјукенену у коме је стајало: Царско министарство би било вољно да размотри питање притиска који треба да се примени на Цетиње и Београд у погледу Скадра у тесној вези с питањем Ђаковице. Посебније, ако Аустрија пристаје да искључи Ђаковицу из граница Албаније, Царска влада би са овоје стране дала инструкције својим представницима у поменутиим престоницама да учине најенергичније представке са циљем да се скине опсада Скадра. Што се тиче корака сличног карактера који треба да се

¹²⁵ Стр. 164—5, бр. 692, Ц. Бјукенену, Лондон 10. III 1913.

¹²⁶ Стр. 569—70, бр. 695, Ф. Картрајт, Лондон 10. III 1913.

¹²⁷ Стр. 572, бр. 700, грофу Салису, Лондон 11. III 1913.

¹²⁸ Стр. 573, бр. 701, Ц. Бјукенену, Лондон 11. III 1913.

учини у Београду са циљем да се осигура евакуација територија које ће бити признате као арбанашке, Царска влада неће такође чинити никакве приговоре, под претпоставком да Ђаковица буде додељена Србији пошто, према свима извештајима, српска влада неће моћи да повуче своје трупе из тога града.

Надахнуто искреном жељом за измирењем, Царско министарство би предложило следећи компромис који би вероватно олакшао решење питања Ђаковице: министарство би требало да добије од аустријске владе уверавање да ће тај град у принципу бити додељен Србији. Међународна комисија којој ће бити стављено у задатак да детаљно проучи питање разграничења треба истовремено да изради извесне гаранције посебно економског карактера у погледу тога града¹²⁹

Сазонов је објаснио да не тражи да Аустро-Угарска такво уверавање да директно руској влади, него да ће бити сасвим довољно да аустријски амбасадор да усмену изјаву Греју. На Бјукененово питање да ли ће јасно изнети аустријској и немачкој влади став који усваја у питању Скадра, Сазонов је рекао да му се амбасадори тих земаља нису обратили у том питању и да он не мисли да узима иницијативу у вези с тим. Сазонов је поновио да је спреман да се придружи свакој пресији али не може пристати на употребу силе од стране Аустрије. Он се плашио да ће бити врло тешко натерати краља Николу да напусти Скадар ако га буде заузео. У том случају Русија не би имала приговора против поморске демонстрације у Бару, али с тим да руске поморске снаге у тој акцији не учествују.¹²⁹

Следећих дана аустријска влада је примила изјаву српске владе да ће повући своје војне ефективе пред Скадром ако велесиле обзване да Скадар треба да припадне Албанији. Та изјава је добро дошла да покрене са мртве тачке питање става великих сила о Скадру, тачније о Ђаковици, јер је Русија била спремна да се укључи у акцију око Скадра тек кад Беч да изричиту изјаву да Ђаковица неће бити укључена у Албанију. Греј је одмах преко амбасадора у Бечу покренуо ђаковичко питање у кабинету.¹³⁰ Берхтолд је у том моменту ретерирао од ранијих ставова, очекујући да ће Русија бити ревноснија у терању Црногораца испод Скадра. Његов неповољан одговор дат је у вези с карактером задатка међународне комисије о Ђаковици. Наиме, усмен одговор аустријског амбасадора у Лондону Греју помињао је међународну комисију која би донела одлуку коме треба да припадне Ђаковица; само ако би та комисија донела одлуку да Ђаковица не буде арбанашка, комисија би имала да обезбеди економске и друге гаранције за заштиту неспрског становништва. Аустријски амбасадор је дао Греју на знање да Берхтолд сматра да даљи састанци

¹²⁹ Стр. 575—6, бр. 705, Петроград 12. III 1913.

¹³⁰ Стр. 586, бр. 716, Ф. Картрајту, Лондон 14. III 1913.

амбасадорске конференције неће бити ни од какве користи уколико се на њима не би могле одредити северна и североисточна граница Албаније, а да се спровођење у дело донесене одлуке не доводи у зависност од става балканских држава. То би значило да одбијање било које балканске државе да евакуише или се одрекне ког места које је додељено не сме бити разлог да се не спроведе у дело одлука донесена на конференцији. Нова ситуација је готово паралисала сва дотадашња настојања Грејова, и само озбиљност посла учинила је да он посао потпуно не одбади. Поново је од Сазонова тражено да размотри питање северне и североисточне границе Албаније изузимајући питање Ђаковице, чија би судбина била препуштена међународној комисији.¹³¹

Од ранијих задатака међународне комисије о Ђаковици помало је ретерирао и сам Греј. Мада је сам сугерисао да ће комисија радити само на економским питањима, он такав захтев од стране Сазонова (са додељивањем Ђаковице Србији „у принципу“) средином марта није хтео да прихвати — „утолико више што су вести примљене у току неколико последњих дана о српско-црногорским зверствима према муслиманским и католичким Арбанасима учврстиле убеђење грофа Берхтолда да Аустрија не може ићи даље путем помирења но да прихвата да се у Ђаковицу упуту Међународна комисија“ Сазоновљево схватање да Србија не може никад да опозове своје трупе из Ђаковице Беч је, и према Грејовом мишљењу, примио као аргуменат да балканске државе имају право да се супротставе одлукама које је донела амбасадорска конференција. Због тога су у Бечу закључили да дотадашња решења конференције у Лондону имају само теоријску вредност. Првом приликом кад је са теорије требало прећи на праксу, наишло се на препреке. Аргуменат Сазонова о српском отпору изазвао је и код Греја озбиљне сумње о томе како да се одлуке уопште спроведе. Због тога је помало примао мишљење бечке владе да је бесциљно даље сазивати конференције амбасадора ако се Црној Гори и Србији не би могле наметнути обавезе да евакуишу територије већ додељене Албанији. Греја је занимало шта ће рећи у парламенту кад ускоро крену састанци сазива заказаног за месец март. Он се вајкао амбасадору у Бечу: „у том случају имаћу да дам изјаву у парламенту о томе шта је била моја улога и зашто не могу ништа више да учиним“ Претња да ће у току недељног дана размислити да ли да се уопште даље ради узнемирила је аустријског амбасадора, те је молио да никакву коначну одлуку Греј не доноси док њега претходно не обавести. Греј је, ипак, одмах напоменуо да је утисак грофа Берхтолда како Русија поставља питање спровођења у дело неке одлуке велесила о сагласности појединих балканских држава неадекватан и да почива на неспоразуму. Русија није оспоравала начело да балканске државе морају да се приклоне жељама велесила и она

¹³¹ Стр. 588, бр. 719, Ц. Бјукенену, Лондон 15. III 1913.

је пристала да се принцип примени и у случају Скадра, али ако Србија дође у правни посед Ђаковице. У погледу комисије Греј је такође показао да Аустријанци потурају комисију у специјалном случају а одбијали су је за одређивање целе границе, како је то најпре Греј предложио а Сазонов одмах прихватио; против такве комисије била је Аустрија, док је Сазонов остао на првобитној идеји.¹³² Греј се није могао отети утиску да је Берхтолда ухватио страх да би Скадар могао пасти у руке Црногораца пре него што би амбасадорска конференција донела одлуку о укључењу Скадра у Албанију, те није хтео да буде спутан у акцији ако би Скадар пре одлуке конференције пао у руке Црногораца; при томе, није хтео да иде на коначно решење Ђаковице, него је амбасадорску конференцију хтео да употреби да заустави Црногорце. Неколико дана потом и Беч и Петроград су били ћутљиви и нису давали тражене одговоре. Греј је аустријском амбасадору (17 марта) рекао да нема жељу да продужава са састанцима ако се дође до закључка да они нису корисни. Зато, ако се не буде могло наставити са питањем о арбанашким међама, Греј ће консултовати друге владе да ли вреди да се велесиле као скуп мешају у мировна питања између Турске и балканских савезника.¹³³

Кризу у погледу одређивања граница Албаније настојала је да искористи побеђена Турска. На типично оријенталан начин, лукав али провидно и наивно, она се јавила амбасадорској конференцији да овој предаје Албанију а не балканским победницима.¹³⁴ Да није побеђена она не би ником ни педаљ земље предала, а пошто је побеђена, имала је да сачека одлуке на основу међународног права а не да даје оно што је изгубила.

Немачки амбасадор је такође дошао да храбри Греја како би радио по аустријској формули. Он је приметио да је Ђаковица чвориште проблема и да то чвориште најпре треба рашчланити на начин који је захтевала Аустрија. Греј се ту појавио као правник, те је изнео мишљење да би такав захтев са становишта Русије било наметање, јер Сазонов је дао сагласност за друкчију међународну комисију а не за оно што је на крају тражио Берхтолд.¹³⁵

У логику коју је наметао Берхтолд укључио се и „мозак“ британске дипломатије А. Николсон, дугогодишњи шеф Политичког одељења у Форин офису. У писму британском амбасадору у Бечу он је духовито упоредио Берхтолда и Сазонова: „Обојица су мирни и обојица крајње љубазни а, плашм се, и веома слаби, а сваки од њих на жалост има посла са веома снажним јавним мњењем“ Он је анализирао Берхтолдovu међународну комисију за Ђаковицу: „Ја не мислим да је то по себи остварљив предлог и не знам на којим би линијама међународна комисија радила, да

¹³² Стр. 589—91, бр. 721, Ф. Картрајту, Лондон 15. III 1913.

¹³³ Стр. 594—5, бр. 726, Ф. Картрајту, Лондон 17. III 1913.

¹³⁴ Стр. 587, бр. 718, Лондон 15. III 1913.

¹³⁵ Стр. 595, бр. 727, Е. Гошenu, Лондон 17. III 1913.

ли би она изучавала ствар с етнолошког, географског или стратегијског гледишта и готово да је исувише много очекивати да би она, ма коју базу узела за своје дискусије, могла доћи до било какве једнодушности у својим одлукама“ Он је држао да је грешка што Аустрија није пристала на руски предлог да се Баковица остави Србији а да се затим међународној комисији стави у задатак да предложи све потребне гаранције које је требало дати за слободан трговински прилаз и за безбедност и имовину Арбанаса у пределима те вароши. Аустрија је, међутим, хтела да слави победу на свим секторима арбанашке границе својих предлога и жеља.¹³⁶

Тих дана се очекивао пад Скадра. Сазонов је рекао да, пошто ће пад бити изазван дејствима српских појачања, краљ Никола неће имати права да град захтева за Црну Гору. Поново је поменуо поморске демонстрације као могућност деловања против краља Николе. Ипак, недвосмислено је изјавио да никад не би могао да пристане на било какву изоловану акцију Аустрије. Резиме Сазоновљевог става био би: он ће се придружити колективном дипломатском притиску на Србију и Црну Гору да би се поштовале одлуке велесила; он би пристао на неку колективну акцију, као што је поморска демонстрација, али неће допустити да Аустрија прибегне било каквој сепаратној војној мери; он није био наклоњен краљу Николи и није желео да овај добије Скадар, али докле год Аустрија одбија да се Србији остави Баковица, он неће пристати на било какву одређену и коначну изјаву амбасадора да Скадар има да буде арбанашки. Бјукенен је имао утисак да би се Сазонов могао навести и на изјаву да је Скадар арбанашки, ако би се питање Баковице, уместо да се шаље на одлуку међународној комисији, оставило за касније решење. Британски амбасадор у Петрограду био је мишљења да би најбољи начин био да се Црна Гора заштити од опасности аустријског ултиматума и његових неизбежних последица било да се велесиле одмах сложе на предузимање неке колективне принудне мере на коју би Русија могла пристати, а којој би се могло прибећи ако дипломатски притисак не би успео да уразуми краља Николу.¹³⁷

У исто време вођена је посебна дискусија између Берхтолда и Сазонова посредством аустријског амбасадора у Бечу. Сазонов је рекао да је цела ствар запела у Баковици, али да он може примити комисију за тај град само ако би се бавила географским и економским условима, а не да решење чини зависним од етнографских консидерација. Берхтолд се на то показао пркосним и изјавио је да сви уступци Аустрије више не вреде, те ће и Пећ и Призрен имати да се укључе у Албанију. Циљ комисије, према Берхтолду, био би да се одлучи коме треба да припадне Баковица. Тек ако би се комисија сагласила да Баковица остане у

³⁶ Стр. 596—7, бр. 728, Ф. Картрајту, Лондон 17 III 1913.
Стр. 598, бр. 729, Петроград 18. III 1913.

саставу Србије, комисија би добила нови задатак да обезбеди не само економске гаранције него и гаранције за стварну и трајну заштиту верских и националних права и слобода градског и сеоског неспрског становништва. Ако би на то пристао Сазонов, Берхтолдава концесија била би у томе да би Греју оставио да предложи састав комисије. Греј је одмах напоменуо да би радије видео да су се Аустрија и Русија нагодиле и о саставу комисије, јер не жели да се изложи приговорима да је саставио пристрасну комисију. Греј је био спреман да о саставу и активности поменуте комисије измени мисли и са Сазоновим и са Берхтолдом. Поред тога, он је обећао да од Сазонова добије сагласност да амбасадорска конференција одмах да неку изјаву да су велесиле одлучиле да Скадар припадне Албанији, а да се о Ђаковици, као јединој нерешеној тачки, даље води дискусија. У међувремену, Србија не би била ометана у свом поседу Ђаковице.¹³⁸

Видећи да је Аустро-Угарска успела да натура свој програм у северном делу Албаније, где је била посебно заинтересована, Италија је поднела Греју свој предлог о арбанашким границама у југоисточном и јужном делу земље.¹³⁹

Бјукенен није успео да приволи Сазонова да питање Ђаковице препусти међународној комисији по аустријском предлогу. Он није био против тога да комисија треба да одигра улогу златног моста преко кога би се Аустрија извукла из ђаковичког питања, али би у том случају требало изабрати такву комисију и са таквим инструкцијама да то може и да изведе. Било је јасно да он неће изрећи последњу реч о Скадру, док се не види да ли ће на крају Ђаковица бити препуштена Србији. И немачки амбасадор у Петрограду је настојао да посредује, тако да је Бјукенен водио дискусију са Сазоновом у немачкој амбасади. У погледу Скадра озбиљна Сазоновљева резерва састојала се у томе да се Аустрији у име велесила повери мандат да Црној Гори наметне вољу Сила, мада је прихватао колективну поморску блокаду против Бара, у којој би учествовале флоте пријатеља и савезника Русије.¹⁴⁰

Сазоновљево затезање се исплатило јер је 21. марта аустријски амбасадор обавестио Греја да ће аустријска влада попустити у погледу Ђаковице под условом да добије обећање да ће се обезбедити стварна заштита арбанашке мањине и католичких верника на територијама које буду припале Србији и Црној Гори и под даљим условом да се остатак граничне линије северне и североисточне Албаније уреди у складу са последњим аустријским предлогом; поред тога, шест велесила требало је да у Београду и на Цетињу обезбеде да непријатељства буду сместа обустављена на оним територијама које су додељене Албанији као и да се те територије евакуишу. И амбасадор и Греј су изразили наду да ће

¹³⁸ Стр. 603—4, бр. 736, Ф. Картрајту, Лондон 19. III 1913.

¹³⁹ Стр. 604—5, бр. 737, Ф. Картрајту, Лондон 19. III 1913.

¹⁴⁰ Стр. 605, бр. 738, Петроград 19. III 1913.

Сазонов издати један коминике у траженом смислу; у њему би требало рећи да Србија, којој су зајемчени Дебар и Ђаковица, прихвата обавештење велесила и да ће повући своје трупе испод Скадра; исто би важило и за Црну Гору. За ову је речено да ће изгубити све симпатије које има у Лондону, ако настави са нападима и дискриминацијама на Скадар.¹⁴¹ Сазонов, који је о обрту ствари био обавештен истог дана, инсистирао је на свом предлогу који је у међувремену преко руског амбасадора доставио Греју, а наиме: да се и питање Ђаковице и питање Скадра пренесе на једну међународну комисију и да је инсистирање Британаца да се подигне опсада Скадра нешто што не тражи ни Аустрија, јер она захтева да се само обуставе бомбардовања града. Ипак је на крају пристао да се Греју препусти да изабере једну од солуција: или његов предлог о двојном задатку комисије или комисија по последњем аустријском предлогу само о Ђаковици („златан мост“).¹⁴²

У међувремену велесиле су се сложиле да у Београду и на Цетињу треба извршити колективни демарш у вези с арбанашким разграничењем. Одлука је донесена још 13. марта у резолуцији с амбасадорског састанка, али је о њој Греј писао британском посланику у Београду тек 19. марта, очигледно задржавајући спровођење одлуке.¹⁴³ Греј се поново јавио Ралфу Пеџету после аустријске изјаве о препуштању Ђаковице Србији уз тражене гаранције. Двадесет другог марта у вези с тим је одржан амбасадорски састанак, који је прихватио да се одлука конференције у том смислу саопшти Београду и Цетињу у виду дипломатске ајотације. Греј је томе додао да не треба посебно истичати да је хитно потребно да се обезбеди ефективна заштита католичког и муслиманског живља, посебно Арбанаса да подручју које је додељено Србији и Црној Гори. Греј је, поред тога, сматрао да балкански савезници не треба да закључе да је арбанашко питање подгрјано њиховим настављањем рата са Турском.¹⁴⁴

Деветнаестог марта бечки кабинет је предао демарш краљу Николи у вези с борбама око Скадра. Краљ је изразио своје жаљење за штете које је артиљеријска ватра изазвала у вароши и да ће он дати налог артиљерији да пази да не штети зграде које припадају странцима (страдале су зграде Аустријанаца), него да се ватра усмери само на утврђења. На захтев да се дозволи цивилном становништву да напусти град, краљ је изјавио да мора да консултује и разлоге своје команде. На такву краљеву изјаву аустроугарски отпрајник послова на Цетињу 22. марта је краљу изјавио да бечка влада не сматра одговор црногорске владе као задовољавајући, те да је потребно да се цивилно становништво

¹⁴¹ Стр. 608, бр. 742, Ц. Бјукенену, Лондон 21. III 1913.

¹⁴² Стр. 608—9, бр. 743, Цариград 21. III 1913.

¹⁴³ Стр. 606, бр. 739, Р. Пеџету, Лондон 19. III 1913.

¹⁴⁴ Стр. 612, бр. 747, Р. Пеџету, Лондон 22. XI 1913.

пусти да изађе из града а да се прекине свако бомбардовање не само на варош него и на град. Од црногорске владе тражен је јасан и прецизан одговор на аустроугарске захтеве, пре него што би она својим мерама прибавила поштовање својих захтева. Најава да ће бити употребљена сила послата је и Београду, али само да се она односи на Црну Гору, уколико краљ Никола не прихвати аустројске рекламације.¹⁴⁵ На амбасадорској конференцији 26. марта потврђена је ранија одлука од 22. марта да се у Београду и на Цетињу изврши колективни демарш. Руски представник Етер прихватио је аустројску сугестију о потреби да се прекину непријатељства у Албанији и да се брзо евакуише њена територија, али је тражио да се узму у разматрање и опсервације руске владе, како би се обезбедио даљи рад амбасадорске конференције.¹⁴⁶

Пред претњама Аустрије Греј је тражио да Сазонов без одлагања ауторизује саопштење које је постигнуто на амбасадорском састанку 22. марта, тј. о интервенцији у Београду и на Цетињу. Кад је аустројски мџнистар спољних односа учинио горак уступак са Ђаковицом, не би га требало довести у стање очаја да предузме мере које би довеле у питање све оно што је до тог тренутка постигнуто. Уместо да одговорност падне на Русију, ова би требало да саветује српској влади: пошто је коначно добила и Дебар и Ђаковицу, ред је да повуче своје војне снаге испод Скадра.¹⁴⁷

Двадесет шестог марта појавили су се у Форињ офису и делегати арбанашке привремене владе, Мехмед бег Коњица и Филип Нога. Изразили су жаљење што се „питање Албаније решава без и најмање обзира према самим Арбанасима и да се границе (њихове) земље одређују једино у циљу да се спречи раскид између Аустро-Угарске и Русије за који Арбанаси нису одговорни и немају ништа с њим“ (заједничко). Према забелешци Х. К. Нормана они су изјавили:

„Доделивање Ђаковице Србији учинило је немогућим опстанак становницима северне Албаније, зато што све што им је сада остало јесте стеновит и неплодан крај који зависи од Ђаковице за средства за живот. Страхују да ће се иста ствар догодити и на југу где равница јужно и западно од Јањине стоји у истом односу према осталом делу земље као равница око Ђаковице на северу. Грци су окупирали ту област на северу до Валоне и наравно ће се трудити да је задрже.

Циљ територијалних преуређења која се сада врше јесте, како се претпоставља, установљавање трајног мира, али у ствари, начин на који се решава арбанашко питање учиниће немогућом сваку врсту мира. Арбанаси ће у аутономној Албанији умирати од глади

¹⁴⁵ Стр. 615—16, бр. 751, Ф. Картрајт 24. III 1913.

¹⁴⁶ Стр. 617, бр. 754, Ц. Вјукенену, Лондон 26. III 1913.

¹⁴⁷ Стр. 616, бр. 752, Ц. Вјукенену, Лондон 25. III 1913.

само зато што ће бити лишени свих средстава за живот додељивањем Савезницима целокупног плодног дела земље и тако ће бити принуђени да пљачкају суседе своје, док се многи Арбанаси, који ће бити предати Србима и Грцима (са чијим су тиранским методама већ добро упознати) неће никад подвргнути јарму који им се намеће, већ ће живети у сталној побуни. И Срби и Грци су обилато показали да су решени да униште арбанашку националност, они први својим скорашњим зверствима на северу, принудним конверзијама итд. а ови други својом црквеном и просветном политиком коју већ дуго спроводе на југу уз подршку Турака“.¹⁴⁸

Састанак амбасадора 28. марта проширио је тематику конференције и на нека питања која се тичу јужне Албаније. Греј је саопштио захтев грчког делегата да му се дозволи да учествује на састанку, као што је то допуштено румунском посланику Мишуу. Италијански амбасадор је указао на то да, ако се грчком представнику омогући да дискутује о целој јужној граници Албаније, Срби и остали би могли да се жале да њима није било дозвољено да говоре о деловима границе који их занимају а и Арбанаси би могли тражити да буду саслушани. Француски амбасадор је подржао Скулудисов захтев, рекавши да други балкански савезници нису ни тражили да им се даде реч на састанку конференције. Греј је био против тога да се Скулудису омогући да разматра целокупно питање јужне арбанашке границе, јер су саме велесиле решиле остале граничне деонице, не саслушавши Србе и остале; ипак, ако је Мишуу дозвољено да изнесе гледиште своје владе о Куцовласима, било би незгодно да се то ускрати Скулудису, али само о питањима која је покренуо Мишу. Коначно је постигнута сагласност да Греј треба да да Скулудису копију „резимеа“ који је послао Мишу те да Скулудис буде замољен да писмено одговори на питања која је покренуо Мишу; тај би одговор Греј саопштио скупу, како је то учинио и са „резимеом“ Мишуа. Потом се расправљало о предлогу италијанског амбасадора о јужној граници Албаније. Француски амбасадор и Греј су истакли незгоду за Грчку што није добила посед обале који лежи наспрам Крфа. Италијански амбасадор се најенергичније томе супротставио, рекавши да би то значило уступање Грчкој пристаништа управо ипопод рта Кефали, које је излаз за читаво залеђе Албаније и могло би да се претвори у војно-поморску станицу; он је изјавио да се италијанска влада сложила да Грчка добије све до линије Каламаса, али не може да прихвати ништа преко тога. Потом је договорено да се та дискусија сматра прелиминарном о којој би сваки амбасадор сачинио сопствени извештај за своју владу. Пошто је аустријски амбасадор саопштио да је његова влада дала упутства својим представницима на Цетињу и у Београду да се не супротстављају никаквом предлогу који би начинили руски представници, усвојена је резолуција:

¹⁴⁸ Стр. 618—19, бр. 755, Лондон 26. III 1913.

„Принц Лихновски скреће пажњу да би се већ сада могла размотрити употреба принудних мера у случају да краљ Никола одбије да се приклони колективном саопштењу Сила или би сувише отезао с одговором. Сер Едвард Греј каже да би, у случају да примена таквих мера постане потребном, требало прибећи међународној поморској демонстрацији и припремити се за њу одашиљући ратне бродове у близину црногорских вода, Енглески адмиралитет је већ позван да предузме диспозиције у том циљу“.¹⁴⁹

Тридесет првог марта гроф Менсдорф саопштио је ед-ме-моар:

„Одлагање у извршењу колективног демарша у Београду, преузроковано одоцнелим доласком инструкција г. Хартвигу (чињеница коју је сер Е. Греј већ поменуо у својим разговорима са грофом Менсдорфом) а такође разни други извештаји из Београда дали су утисак грофу Берхтолду да је став руског представника у питању евакуације северне Албаније такав да може побудити сумњу код балканских влада о озбиљности и снази одлука донетих у Лондону и могао их охрабрити у њиховом противљењу вољи Европе. Ту скоро Срби су уверавали Велику Британију и Аустро-Угарску да само чекају саопштење о одлуци Сила да евакуишу Албанију и прекину опсаду Скадра — а сада г. Пашић у разговору са г. Угроном покушава да порекне да је дао свој пристанак. У исто време црногорска влада користи изговор да не може повући своје трупе испред Скадра докле год не буде у поседу одговора из Београда. Изгледа очевидно да је циљ двеју влада да ствар одуговлаче како би омогућили Србима да искрцају појачања (18 грчких транспората с 11.000 људе укrcаних на бродове) на арбанашку обалу.

Гроф Берхтолд има такође утисак да се Србија и Црна Гора још увек узалуд надају да ће моћи да пркосе одлукама Сила, створивши овршени чин у случају пада Скадра. Поред тих вести гроф Берхтолд је примио обавештење да је поново почело бомбардовање Скадра. Та чињеница би добила, ако се потврди незваничан извештај, одиста веома озбиљан и демонстративан карактер с обзиром да је управо дошло до колективног демарша.

У случају да поново отпочне бомбардовање Скадра, гроф Берхтолд сматра за неизбежно да поморска демонстрација у црногорским водама — како је то предложио на јучерашњој конференцији сер Е. Греј, а прихватили амбасадори — јасно изрази вољу Европе; у складу с тим предлогом, аустро-угарска влада би била спремна да упути своје ратне бродове у црногорске воде. Гроф Берхтолд је уверен да ће британски ратни бродови, чим буде примљен званичан извештај о бомбардовању Скадра, бити упућени у црногорске воде и да ће сер Е. Греј позвати остале заинтересоване силе да узму учешћа у демонстрацији“.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Стр. 622—23, бр. 760, Ф. Картрајт, Лондон 28. III 1913.

¹⁵⁰ Стр. 626, бр. 768, Лондон 31. III 1913.

Из Беча је Сазонову 31. марта стигао и телеграм да је краљ Никола за 31. март наредио општи јуриш на Скадар. Због тога је Берхтолд тражио да се убрзају припреме за поморску демонстрацију која би се сматрала колективном без обзира што Русија није имала ни једну пловну јединицу у Средоземљу. Демонстрација, према његовом мишљењу, би се могла састојати у блокирању Бара. Да та акција не би угрозила позиције црногорског краља Сазонов је предложио да се Црној Гори осигура повољна финансијска компензација.¹⁵¹ Сутрадан је аустроугарски амбасадор обавестио Греја о потреби поморске демонстрације против Бара и учинио предлог да се британски бродови одмах сакупе у водама Крфа, о чему би била обавештена француска влада, како би се и она прикључила колективној акцији.¹⁵²

Првог априла поподне у Форињ офис је дошао црногорски делегат Поповић да се растита да ли је тачно да се припрема поморска блокада против Црне Горе. Рекао је да поморска демонстрација неће имати никаквог дејства. На то је А. Николсон одговорио да ће се применити друге мере и да су велесиле једнодушно донеле поменуто одлуку, тако да Црна Гора не би ваљало да се узда ни у какво размимоилажење међу Силама, јер су одлучиле да Скадар треба да буде укључен у Албанију. Чак и кад би Скадар пао, стање се не би изменило, па би Црна Гора била принуђена да га евакуише. Николсон је нагласио да је опсада бесциљна и да само води усмрћивању људи, јер под Скадром се Црна Гора супротставља целој Европи. Поповић је одвратио да црногорски народ не може да напусти оно што је био главни циљ уласка земље у рат. Скадар за Црногорце значи и средство за осигурање егзистенције, јер им ову не пружају ни њихова гола брда ни пуне површине које велесиле предлажу да се прикључе Црној Гори; апеловао је да се не буде суров према малом народу и његовом сиромаштву. Поповић је закључио да ће у супротном Црна Гора или пропасти или ће је прогутати Аустро-Угарска.¹⁵³

Четвртог априла италијански амбасадор је обавестио Греја да су и италијански бродови испловили из Бриндизија у правцу Бара. Јавила се идеја да се демонстрација пред Баром прошири и на блокаду целе обале од Бара до Драча.¹⁵⁴ Следећег дана српска влада саопштила је британском посланику захтеве балканских савезника у погледу мировног уговора са Турском. Речено је да ће се прихватити предлози амбасадорске конференције у Лондону. Савезници су, међутим, инсистирали на ратној одштети, које би питање требало да се прихвати у начелу и да се затим реши

¹⁵¹ Стр. 628—9, бр. 770, Петроград 31. III 1913.

¹⁵² Стр. 633, бр. 779, II. Бјукенен 1. IV 1913. — У вези с тим види: Стр. 645, бр. 795, Ф. Вертију, 2. IV 1913. и стр. 652, бр. 804, додатак (телеграм Берхтолда Менсдорфу, 2. IV 1913).

¹⁵³ Стр. 637—8, бр. 785, грофу Салису, Лондон 1. IV 1913.

¹⁵⁴ Стр. 653, бр. 805 и стр. 656, бр. 809, Лондон 4. и 5. IV 1913.

једном комисијом која би студирала финансијска питања.¹⁵⁵ Сличну изјаву учинио је Греј и руски амбасадор Бенкендорф, само два дана касније.¹⁵⁶

Балплац је тих дана интезивно проучавао услове за поморску демонстрацију. Берхтолд је нашао да се британски адмиралитет сложио с акцијом али са извесним резервама, како би се предложеном мером спречио даљи долазак српских трупа поморским путем до арбанашких лука; изгледало је да су резерве биле повезане са количином снага које би се употребиле да се транспорти приморају да се окрену назад. Берхтолд је прихватио такво тумачење задатка поморске демонстрације, али се жалио што француски поморски заповедник изазива неприлике и да изгледа да се иза тога налази став Француске која је незадовољна акцијом, јер се за њом скрива Русија. Британског амбасадора у Бечу занимало је да чује шта Берхтолд сматра да би требало учинити ако би поморска демонстрација промашила циљ. Берхтолд је рекао да би са бродова требало искрцати довољно јаке одреде који би луке на црногорској и арбанашкој обали држали под топовским цевима и са копна и са бродова. Картрајт је нашао да би тако проширена акција већ била прилично опасан опит и да би он захтевао доста велике војне ефективе, које би могле да обезбеде само Аустро-Угарска и Италија. Берхтолд је рекао да би били нужни и мали одреди других великих сила, како би се видело присуство њихових застава; ако би Француска одбила да учествује и у искрцавању трупа, њени бродови не би требало да се повуку него да остану испред обала и да својим присуством дају моралну подршку акцији других велесила. Берхтолд је нагласио да Аустрија жели да ради у складу са осталим силама докле год је то могуће, но да је њен положај критичан пред пркосом балканских државица; изразио је наду да велесиле неће абдицирати пред кочоперним држањем малих балканских савезника. У вези с том изјавом амбасадор Картрајт је поверљиво запазио да је Берхтолдов положај веома тежак и да га са свих страна жестоко нападају због његове политике неактивности.¹⁵⁷

Амбасадорска седница 8. априла одговорила је на тражење балканских савезника у погледу неких питања, па и финансијске стране мировног уговора. За северну и североисточну границу Албаније, која је одређена, речено је да треба да буде и утврђена. Финансијска питања би се решавала у Паризу са делегатима ратујућих страна.¹⁵⁸ На питање Париза о грчко-арбанашкој граници, Греј је изразио наду да би она могла бити трасирана за недељу дана, што би помогло да се непријатељства обуставе. Греј је изразио бојазан да би дугачка дискусија без утврђивања међа

¹⁵⁵ Стр. 655, бр. 808, Београд 5. IV 1913.

¹⁵⁶ Стр. 660, бр. 814, Лондон 7. IV 1913.

¹⁵⁷ Стр. 658, бр. 812, Беч 7. IV 1913.

¹⁵⁸ Стр. 661, бр. 816, Бакс-Ајронсајду, Лондон 8. IV 1913.

могла да охрабри Грке да негативно или одбијајуће одговоре на захтев да се непријатељства обуставе. Међутим, питање мировних преговора не може напредовати док се не реши питање Скадра. Греј је желео да Грци схвате да не могу ништа добити продужавањем рата, уосталом, као и остали балкански савезници.¹⁵⁹

Стање је тих дана могло постати критично ако би Аустро-Угарска предузела самосталну акцију да се обрачуна са Црном Гором. Да до тога не дође радили су и Немци. Немачки амбасадор у Лондону сложио се (9. априла) са Грејом да треба сматрати да Аустрија неће предузети никакву пренагљену акцију чак и да Скадар падне у руке Црногораца.¹⁶⁰ Немачки министар спољних послова задржавао је бечки кабинет од покрета док европски концерт сила не исцрпи своје напоре. Како је Црна Гора остала упорна, он је мислио да ће Аустрија ипак морати да предузме акцију, и да би било боље да то чини по мандату осталих велесила. Он је претпостављао да руска влада, после храбре изјаве о Албанији, неће ништа предузимати чак и кад би Аустрија сама делала. Њега су забрињавале три ствари: (а) руски панслависти, (б) наводни транспорт српских трупа копном од Драча и других места у правцу Скадра и (в) снажна и нервозна узбуђеност у Бечу. Британски амбасадор Гошен је одговорио како му је српски отправник послова управо тога јутра (11. априла) саопштио како је српска влада решила да више не шаље нове трупе под Скадар.¹⁶¹

У Риму и у Паризу се веровало да би финансијоки аранжмани могли подстаћи Црну Гору, с обзиром на њену незавидну економску ситуацију, да се прикључи напорима за пацификацију. Зато су амбасадори те две земље у Лондону добили налог своје владе да на амбасадорској конференцији покрену питање доделе Црној Гори повољног зајма; маркиз Империјали је навео своту од 30 милиона аустроугарских круна.¹⁶² У вези са питањем компензација Црној Гори за напуштање опсаде Скадра били су од значаја и српско-црногорски односи, конкретно питање колико ће Црна Гора извући територија у Санџаку. Британска дипломатија запазила је у том смислу напис београдске „Политике“ о Новопазарском Санџаку.¹⁶³ Британски посланик у Београду обратио је пажњу на један лажан извештај, који је касније демантован али који је Пашићу у међувремену омогућио да припреми јавно мњење за повлачење из Скадра и да баци одијум на Аустро-Угарску што је српска влада била принуђена на тај корак. Пашић тада није толико био узнемирен размишљањима о томе да ли ће повлачење српских снага утицати на будуће српско-црногорске односе већ само на то да се створи утисак да је Србија спремна да стоји уз Црну Гору и да се бори за ствар Срба, али да спољним

¹⁵⁹ Стр. 673, бр. 829, Ф. Бертију, Лондон 10. IV 1913.

¹⁶⁰ Стр. 668, бр. 824, Е. Гошену, Лондон 9. IV 1913.

¹⁶¹ Стр. 676—77, бр. 835, Берлин 11. IV 1913.

¹⁶² Стр. 678, бр. 836, Ф. Картрајту, Лондон 11. IV 1913.

¹⁶³ Стр. 682, бр. 682, бр. 840, Београд 12. IV 1913.

околностима треба приписати немогућност да Србија у томе устрада. Уосталом, Пашићу и није одговарало да се освојењем Скадра утврди династија Петровића, јер му је крајњи циљ спајање Црне Горе са Србијом: иза такве политике налазио се и руски посланик Хартвиг.¹⁶⁴

У тој смушеној ситуацији охрабрење је представљало идентично саопштење руског и аустроугарског амбасадора о северној и североисточној граници Албаније (14. априла). Тарабош и Скадар су припали Албанији као и Кастрати, док су Груде и Хоти препуштени Црној Гори. Гусиње и Плав су додељени Црној Гори, а граница је потом ишла вододелницом Лима и Белог Дрима; Призрен је додељен Србији а Љума Албанији, град Дебар Србији а Горњи Дебар Албанији, на Охридском језеру Струга је искључена из Албаније а село Лин укључено.¹⁶⁵ Занимљиво је да Пећ и Ђаковица нису поменути.

Италијански министар спољних послова настојао је уверити британског амбасадора да не само Италији него ни Аустро-Угарској не одговара да се Грчка утврди у Отранском каналу, заузимањем обала Епира. Аустрија ради на томе да Корча и друга места буду укључени у Албанију, тако да би се Грци морали повући са територија које су посели. Италијани су скретали пажњу на то да дотад између Грка и Арбанаса није било оног антагонизма као између Арбанаса и Словена и да не би било у реду да велике силе својим потезима изазову нова расположења. У погледу јужне Албаније може доћи до размимоилажења између Италије и Аустро-Угарске, која по свим линијама помаже Арбанасе, јер би Италији могло да одговара да помаже Грке, као противтежу превази Словена на северној страни Албаније.¹⁶⁶ Тада се још није могло рећи да би прави раздор могао настати италијанским захтевом за посудањем Валоне и затварањем Јадранског мора.

Мада се амбасадорска конференција и даље бавила питањем разграничења Албаније и финансијским питањима која су поставили балкански савезници,¹⁶⁷ на вест да су Црногорци заузели Скадар Сазонов је изразио бојазан да не би само војна акција Аустрије него и колективне принудне мере велесила могле узбудити руско јавно мњење; како је веровао да би се краљ Никола одрекао заузетог Скадра у замену за неку територијалну компензацију, он је замолио Греја ако може да нађе начина да сугерише Силама да се Црној Гори додели још један појас територије између Скадарског језера и десне обале Бојане.¹⁶⁸ Амба-

¹⁶⁴ Стр. 682, бр. 841, Београд 12. IV 1913.

¹⁶⁵ Стр. 687, бр. 847, Ф. Елиоту, Лондон 13. IV 1913.

¹⁶⁶ Стр. 691, бр. 851, Рим 15. IV 1913.

¹⁶⁷ Стр. 705, бр. 867, Атина 21. IV 1913; стр. 706, бр. 868, грофу Салису Лондон 21. IV 1913. (Црна Гора и финансијско питање).

¹⁶⁸ Стр. 711, бр. 876, Петроград 23. IV 1913; стр. 719, бр. 887, Петроград 23. IV 1913. (проширење и на левој обали Бојане).

садорска седница, међутим, истога дана је решила да се црногорској влади скрене пажња да пад Скадра неће модификовати одлуке конференције у погледу разграничења Албаније и потребе да се црногорска војска евакуише са простора додељеног Албанији.¹⁶⁹

Држање Црне Горе у то време било је занимљиво. Црногорски делегат Поповић је 16. априла поново посетио А. Николсона и изјавио му да је Црна Гора неопозиво одлучила да продужи напоре како би заузела Скадар; да је од те намере неће одвратити никакве територијалне или финансијске компензације и да ће третирати као непријатељске одреде које би велике силе искрцале. Поповић је додао да је недавно био у Паризу, где је дискутовао о територијалним компензацијама, али да је 14. априла примио безусловну наредбу да прекине разговоре са француским министром иностраних послова С. Пишоном. Поповић је објаснио да је Црна Гора доведена у очајање акцијом велесила, које су јој нудиле смешне територијалне компензације, и да ће она пре пропасти него примити неправедне одлуке; ако би Аустро-Угарска напала и покорила Црну Гору, ова ће бити инкорпорирана у Двојну монархију у којој ће наставити борбу са Босанцима, Далматинцима и другом својом браћом. Поповић је одбио као сасвим неприхватљиво питање финансијске помоћи као вид компензације. Поповић је говорио патетично, али су његове наредбе биле прецизне и формалне.¹⁷⁰

На глас о паду Скадра Берхтолд је тражио енергичну акцију како би се сачувао престиж Царевине пред Европом, али је поручио и да се сачека ако је то потребно.¹⁷¹ Но, још 22. априла гроф Менсдорф је предао А. Николсону представку, тражећи окупацију Бара и Улциња као вид притиска велесила на самоволну Црну Гору.¹⁷²

Вест о црногорском заузећу Скадра примљена је са великим одушевљењем у Београду и у Србији. Никад у току рата није показано толико јавног узбуђења. Београђани су се разметали осећањем сродства са Црногорцима, а и да би протествовали против намера велесила да Скадар дају Албанији. За Пашића је тај црногорски успех био мање пријатан. Влада је ширила веровање у иностранству да Црногорци не могу Скадар заузети без српске војске; хтело се да се обезвреди краљ Никола и да се створи јаз између њега и његових поданика, како би се лакше извело уједињење Србије и Црне Горе. Та је намера у великој мери била осујећена предајом Скадра и то одмах пошто су се српске трупе повукле. Српска штампа је изражавала наду да ће велесиле поново размотрити своја решења о арбанашкој граници и да ће Црногорцима омогућити да задрже оно што су освојили.¹⁷³

¹⁶⁹ Стр. 710, бр. 875, грофу Салису, Лондон 23. IV 1913.

¹⁷⁰ Стр. 717—18, бр. 884, грофу Салису, Лондон 24. IV 1913.

¹⁷¹ Стр. 711, бр. 877, Менсдорфово саопштење 23. IV 1913.

¹⁷² Стр. 718, бр. 885, Ф. Картрајту, Лондон 24. IV 1913.

¹⁷³ Стр. 721, бр. 890, Београд 25. IV 1913.

Амбасадори великих сила, међутим, на својој седници од 15. априла разматрали су мере притиска на Црну Гору. Понављане су старе ствари о поморској блокади и о финансијским средствима црногорској влади. Представници Немачке и Италије примили су изјаву аустроугарског колеге о потреби да се војне снаге искрцају у црногорске луке. Амбасадори Русије и Француске сматрали су да је довољно да се блокира обала. Бенкендорф је поновио Сазоновљеву мисао да би краљ Никола вероватно лакше примио вољу Сила, да му се понуди каква територијална концесија.¹⁷⁴ Двадесет седмог априла уручен је демарш Душану Вукотићу на Цетињу. Том приликом били су присутни представници свих шест велесила. Речено је да заузеће Скадра не мења одлуку Сила да Скадар припадне Албанији и да је дата наредба заповедницима поморских снага Сила да припреме колективну акцију. Вукотић је сутрадан одговорио, извињавајући се да је 17. априла био празник, Ускрс: влада може детаљно да претресе питање тек после празника и кад се упозна са појединостима које се тичу Скадра.¹⁷⁵

О природи одмазде гроф Менсдорф је наводио више могућности: бомбардовање једног или више приморских градова, окупација тих градова, експедиција трупа против црногорских снага у Скадру. Принц Лихновски и маркиз Имперјали су се са тиме слагали. Француски амбасадор је изјавио да сматра да његова влада неће одобрити искрцавање и окупацију градова; лично, држао је да ни искрцавање а још мање бомбардовање не могу ствар покренути са мртве тачке; боље би било да се предвиде мере да краљ Никола да задовољавајући одговор, тј. да се предвиде компензације пошто Силе преузму град Скадар. Греј је био за поморску акцију, али пошто црногорска влада да одговор. Он је био и за једну изјаву црногорском краљу, с тим да конференција донесе решење о акцији 30. априла.¹⁷⁶ Француска влада је одбила да узме учешћа у присилним мерама без мандата који би јој дала Русија, а ова то није хтела да учини. Руски цар и Сазонов су и даље били љути на краља Николу, који није хтео да их послуша. Сазонов је одобравао оно што би Греј поручио црногорском краљу, без обзира колико то било оштро речено; он је, међутим, био уверен да Греј неће јавно рећи да Велика Британија неће приговорити војним мерама које би предузела било која друга сила против Црне Горе. Сазонов је веровао да се краљ Никола може временом навести на попуштање пред колективним притиском велесила. Он је само зазирао да се одобри изолована акција Аустрије. Не би смело доћи до окупације Цетиња или било које стратегијске тачке на црногорској граници, док би искрцавање трупа у Бару могло да се поднесе.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Стр. 720—2., бр. 883, записник амбасадорске седнице 25. IV 1913.

¹⁷⁵ Стр. 727, бр. 896, III прилог, Цетиње 28. IV 1913.

¹⁷⁶ Стр. 729—30, бр. 899, Ф. Картрајту, Лондон 28. IV 1913.

¹⁷⁷ Стр. 725, бр. 893 и стр. 731—2, бр. 901, Петроград 28. и 29. IV 1913.

Црногорски одговор полазио је од ратног права. Док се не закључи мир балканских савезника са Портом не може бити речи ни о каквом разграничењу; интервенција велесила представља кршење њихове неутралности и повреду ратног права. Црногорска влада одбија да учествује у превременом одређивању граница и не жели да евакуише освојене територије. Стварање нове арбанашке државе дубоко је узбудило балканске државе и довело до нове политичке еволуције. Блокада неће сломити вољу народа Црне Горе, јер капитулација Скадра од 28. априла није случајна, него последица ранијег тока ствари. Скадрани су клицали црногорској војсци приликом њеног уласка у град; сви друштвени слојеви и све конфесије су учествовале у дочеку Црногораца, па и надбискуп са католичким клером; муслимански прваци такође нису изазивали сумњу да ли примају ново стање ствари. Црногорска влада је потврдила своју ранију изјаву (од 21. априла) да се о Скадру може повести реч само приликом закључења мира са Турском, као ратујућом државом.¹⁷⁸

Истога дана, међутим, Бенкендорф је јавио Греју да се краљ Никола покорио вољи велесила.¹⁷⁹ На захтев Мендорфа да амбасадорска седница прецизира мере против Црне Горе, Греј је одговорио да ће се са краљем Николом, ако се заиста покорио, говорити тек кад његове трупе евакуишу Скадар; могу се узети у разматрање само економске мере да би се помогло Црњу Гори.¹⁸⁰

Првога маја Берхтолд је држао да Аустрија мора задобити слободу акције, тј. да упути своју војну експедицију да за Албанију поврати Скадар. У том циљу већ су поведени преговори са Италијом да акција буде заједничка и да преговори напредују веома задовољавајуће. На питање британског амбасадора да ли ће најпре бити упућен ултиматум, одговорио је да начин на који ће операције бити изведене још није прецизиран; то је, очигледно, зависило од преговора са Италијом. Времена за убеђивање краља Николе још има, јер Аустрија не мисли да предузме ништа без споразума са Италијом. Она не може унапред ограничити циљ акције, јер ће акцију изводити војници, према војним правилима и околностима на самом терену; на пример, ако Црногорци буду сакупили војску на боку аустријских снага које буду дејствовале против Скадра, неће бити могуће наредити аустријским заповедницима да се уздрже од тога да разбију те бочне црногорске снаге. До тог времена велесиле могу наставити поморску блокаду док Беч и Рим не одлуче како ће извести копнену акцију. Аустријски амбасадор не би у међувремену престао да долази на седнице амбасадорске конференције.¹⁸¹

¹⁷⁸ Стр. 740—41, бр. 914, прилог, Цариград 30. IV 1913.

¹⁷⁹ Стр. 743, бр. 917, Лондон 30. IV 1913.

¹⁸⁰ Стр. 749—50, бр. 927, Ф. Картрајт, Лондон 1. V 1913.

¹⁸¹ Стр. 745, бр. 919, Беч 1. V 1913.

Попуштање краља Николе изведено је на следећи начин. Црногорски делегат дошао је у Форињ офис 30. априла и тражио мишљење британске владе о томе да ли ће Силе, у случају да Црна Гора прихвати решење да Скадар буде укључен у Албанију, хтети да јој одобре нове територијалне компензације и финансијску помоћ. Грејова изјава у вези с тим од 1. маја гласила је:

„Саопштење које је црногорски делегат спонтано поднео јесте нова чињеница и изгледа да указује на то да краљ Никола почиње да увиђа колико је ситуација озбиљна. С обзиром на то да влада Његовог Величанства може рећи да је већ достигнуто крајње средство и, у тим околностима, вреди учинити напор па ма он био и последњи, да се избегне прибегавање сили. Тај напор може узети облик снажне представке у којој би се изјављивало да ако црногорска влада евакуише Скадар, као што то траже Силе, она ће добити финансијску помоћ коју Силе већ разматрају да би се побољшала економска ситуација њене земље. Али ако не евакуише Скадар, она ће извесно бити протерана једном или другом методом, а Црна Гора мора напустити наду на доцнију помоћ од Сила. У том случају последице њеног става биле би катастрофалне“

Ствар је саопштена амбасадорима и они су консултовали гледиште своје владе, поред осталог и о предложеној представи Црној Гори. Ако се о томе добије сагласност свих велесила, представка би била уручена као колективна, без одлагања.¹⁸²

У исто време британском посланику на Цетињу наложено је да краљу Николи и његовој влади скрене пажњу да Аустрија спрема сепаратну акцију и да није било мудро од црногорског министра спољних послова што је одбио да демарш великих сила третира као изузетно хитну ствар. Грејове последње речи у поруци требало је да звуче потресно: „Немам никакве сигурности да Аустрија неће одмах предузети акцију, а сигуран сам да црногорска влада, ако се не буде повиновала захтеву сила, за неколико дана нема да очекује ништа друго до ову последњу алтернативу“ (катастрофу с аустроугарском војном експедицијом).¹⁸³

Рим је у вези са последњим потезом краља Николе имао узнемиравајуће вести. Корак предузет 30. априла у Лондону римском кабинету изгледао је као изговор да се добије у времену, јер су аустријски захтеви за сатисфакцијом наишли на оштро одбијање од стране краља Николе. Италијански посланик на Цетињу уверио се да краљ намерава да изазове Аустро-Угарску на рат, надајући се да ће на крају крајева извући неку предност из каснијих неприлика Двојне монархије. Што се тиче Аустрије, она је отишла сувише далеко да би могла попуштати у погледу тери-

¹⁸² Стр. 746, бр. 922, Е. Гошену, Лондон 1. V 1913.

¹⁸³ Стр. 747, бр. 923, грофу Салису, Лондон 1. V 1913.

торија и све изнети на поновно разматрање. Италијански министар је предлагао мудру притворност која није морална али је зато често практично корисна.¹⁸⁴ На завршетку разговора британски амбасадор је извео и једну провокацију: рекао је министру како се по Риму говори да ће Аустрија сама извести војне мере у северној Албанији а да ће зато Италија послати експедицију у јужну Албанију. Министар је био изненађен да се то питање покреће, те је додао да ће корак Аустрије бити за Италију озбиљна ствар, па да се разматра шта да се у том случају уради. Сваки корак који би Италија учинила био би само ради одржавања равнотеже а не из намере да се на Грчку прави притисак у погледу њених граница с Албанијом. О кораку би била обавештена Аустрија и мере би се извеле по обостраном споразуму.¹⁸⁵

Сазонов је изричито био против сепаратне акције коју би Аустро-Угарска извела због рањеног самољубља. Он је додао: уколико таква акција не би била ограничена на Скадар, он не би могао да одговара за последице. Одговор краља Николе је показао да је он спреман да преговара и да сва мирољубива средства још нису исцрпена те да није оправдано убрзавање акције коју Аустрија мисли да сама изведе. Италијански амбасадор у Петрограду био је мишљења да краљ Никола, уколико не добије уверавања о каснијој територијалној компензацији, неће слушати даље представке, потом ће Аустрија упасти у Црну Гору и неће се ограничавати само на акцију на Скадар, на што ће се сигурно покренути руско јавно мњење; после Таковице од Аустрије се не може тражити да прави нове концесије и Црној Гори. И Сазонов и италијански посланик били су мишљења да ће Аустрија лакше прибавити какву територијалну концесију кад Скадар буде напуштен; зато је требало да и друге силе саветују краљу Николи да прво он попусти.¹⁸⁶

Акције на које су се припремале Аустро-Угарска и Италија водиле су окупацији Албаније и једном заоштравању европских размера, које би превазилазило скадарско питање, па и сам балкански рат. У Берлину су пажљиво мотрили да договарања Аустријанаца и Италијана, и посебно балкански представници показивали су велику нервозу. Помишљало се на италијанску окупацију не само Валоне него и Санти Кваранта, чиме би директно била погођена Грчка. И француски и британски амбасадор упозоравали су грчког посланика да је Италија значајна поморска сила и да се сукоб са њом мора избећи. Грк је, међутим, био у праву кад је тврдио да Европа није санкционисала идеју независне Албаније, на захтев Аустрије и Италије, да би ове две

¹⁸⁴ Стр. 753, бр. 930, Рим 2. V 1913.

¹⁸⁵ Стр. 754, бр. 932, Рим 2. V 1913.

¹⁸⁶ Стр. 758, бр. 936, Петроград 2. V 1913; стр. 761, бр. 941, Петроград 3. V 1913.

силе, под видом мандата, делиле ту земљу међу собом; ту не би могло бити ни независности па ни неутралности трећег, тј. Албаније.¹⁸⁷

У вези са очекиваном аустро-италијанском окупацијом Албаније, Сазонов је био мишљења да, ако би до ње дошло, Енглеска и Француска морају у њој узети учешћа.

Да свом држању да начелнији карактер, Аустро-Угарска се одједном почела јако интересовати за питање Куцовлаха на планини Пинду. То интересовање је било делегирано и долазило је од интимности њених односа са Румунијом, тако да је Аустрија на себе преузела да подржава интерес Румуније. Те Куцовлахе су Грци, као и друге православне народе, сматрали да могу појединити, а ови су држали да ће имати боље шансе у једној малој Албанији, чији су цивилизација и развитак били много рудиментарнији од њиховог. Тесалија је одувек била пуна Куцовлаха, које Грци нису трпели и гонили су их. Куцовласи су утицали на даља размимоилажења између егзархиста и патријаршиста. Италијански министар спољних послова мислио је да би став Аустрије у питању Куцовлаха могао да буде подложан измени. Британски амбасадор у Риму установио је да је држање Италије према стању на Балкану контроверзно: она се борила против изласка Словена на Јадран, а затим је иступила и против Грка, који су уз Арбанасе једина преостала баријера ширењу Словена; такав став Италија има не само у јадранском басену него и на Егејском мору, где се противи да Грчка преузме острва чисто грчка.¹⁸⁸ Конференција представника шест велесила о куцовлашким школским аутономијама одржана је у Петрограду 9. маја 1913, а полазила је од изјаве бугарске владе, дате у Лондону 29. јануара 1913, да пристаје да даде Куцовласима црквено-школску аутономију у својим будућим поседима (у Македонији); Куцовласи би имали једног епископа, а школе и цркве би се издржавале субвенцијама румунске државе, што би Бугарска акцептирала. Том приликом је било говора и о бугарско-румунској граници.¹⁸⁹

Већ 9. маја британски амбасадор је са подсмехом могао говорити о црногорском „позоришном удару“ Резоновање амбасадорово, на основу коментара бечких политичких кругова било је следеће: „У владиним круговима постоји опште веровање да је читаво питање Скадра, које је недељама потресало Европу, било подржавано од стране краља Никите без икакве друге сврхе до да њему изведе запањујући „ку де бурз“ на рачун европске јавности. Краљ је најпре почео са обарањем цена на светоким берзама, заузимајући пркосан и изазивачки став према Силама, а када су сви били убеђени да је Аустро-Угарска решена да започне

¹⁸⁷ Стр. 763, бр. 943, Берлин 4. V 1913.

¹⁸⁸ Стр. 781—2, бр. 966, Рим 8. V 1913.

¹⁸⁹ Стр. 787—88, бр. 970, Петроград 9. V 1913.

војне операције, а све около је изгледало довољно мрачно, краљ Никита одједном иступа у улози голуба мира а цене почињу да скачу на свим берзама европских престоница. У добро обавештеним круговима овде, категорички се тврди да је краљ себи прокрчио пут тим неделикатним операцијама које су можда доказ и његове мудрости, али извесно не његовог поштења и за то чудно понашање он треба да буде награђен слободним поклоном зајма од неких 30 милиона франака који треба да гарантују Силе“. Гроф Берхтолд је рекао да ће бити веома тешко навести аустријски и угарски парламенат да изгласају аустроугарски део тог зајамченог зајма; то ће бити још теже у другим земљама кад се почну ширити гласови о прилично сумњивим финансијским трансакцијама краља Никите. Британски амбасадор је стекао утисак да су на Балплацу подозревали прљаве намере црногорског краља, те је Берхтолд одуговлачио преговоре са Италијом.¹⁹⁰

Председник српске владе Н. Пашић, да би што више заграбио од Албаније, већ тада је увео у појмовну номенклатуру „неке тачке“ које су неугодне српској влади и које треба да се учине позитивним тиме што ће се са околинном укључити у састав српске државе. То је он после тога годинама покретао и то врло упорно, мада је увек тврдио да се ради о ситним исправкама границе. Кад су 19. маја српски делегати покренули питање „неких тачака“ Греј је изјавио да се неколико месеци говорило како ће граница бити неупотребљива уколико Ђаковица припадне Албанији; сад ни Ђаковица није довољна. Греј је објаснио да је ситуација таква да, ако уопште буде било могуће да се што покреће на граничној линији, то ће бити само Ђаковица. После тога делегати су тражили да се гаранције које су Силе дале за излазак Србије на море унесу у мировни уговор, јер да су добили упутства да уговор не потписују уколико гаранције не буду унесене у уговор. Греј је објаснио да гаранције не могу бити унесене у мировни уговор између Турске и балканских савезника; те гаранције су, према Греју, дале силе које нису ратовале са Турском и које неће потписати уговор између савезника и Турске. Силе могу потврдити своје гаранције у каквом другом инструменту, на пример у статуту о организовању Албаније. Делегати су потом изјавили да ће потписати мировни уговор ако добију уверавање да ће гаранције бити унесене у статут Албаније. Та ствар је изнесена на амбасадорску конференцију сутрадан.¹⁹¹ Ова је о томе донела следећу одлуку:

„Српска влада, пре потписивања мировног уговора између Савезника и Турске, захтева од Сила уверавање о трговинском изласку који јој је био резервисан на Јадранском мору са међународном железницом под европском контролом. Скуп мисли да нема никакве незгоде у томе да се понови изјава о којој се он

¹⁹⁰ Стр. 785, бр. 969, Беч 9. V 1913.

¹⁹¹ Стр. 799, бр. 981, Р. Пецету, Лондон 19. V 1913.

сложио 20. децембра 1912. а који је био одобрен од стране шест влада. Та изјава не може бити унета у уговор који се закључује између Савезника и Високе Порте, али може бити предмет посебног помињања у једном дипломатском инструменту, а у очекивању може је поновити сер Едвард Греј у име шест Оила, српским делегатима на лондонској конференцији¹⁹².

Од тог времена па све до дубоко у лето 1913. амбасадорска конференција је наставила да се занима питањима везаним за разграничење у јужној Албанији, о куцовлашком питању, о егејским острвима и међународној контролној комисији за Албанију, што није било од интереса ни за Србију ни за Црну Гору. Конференција је избегавала да поставља питања која би се односила на целокупно питање арбанашко, него се до потписивања мировног уговора ограничила на одређивање граничне линије Албаније, и то готово једино на њеној северној и североисточној страни.

¹⁹² Стр. 801—2, бр. 985, Ф. Картрајт 20. V 1913.